

PAGESOS, MENESTRALS I RENDISTES

Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana

(1702-1861)

Enric Tello Aragay

Tesi de Doctorat dirigida pel

Dr. Emili Giralt Raventós

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Març de 1987

PAGESOS, MENESTRALS I RENDISTES

Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana

(1702-1861)

Volum I

Enric Tello Aragay

Tesi de Doctorat dirigida pel

Dr. Emili Giralt Raventós

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Març de 1987

NOTES DE LA SECCIÓ III

Cap. 9, El repartiment de la riquesa a la
Cervera set-centista.

NOTES

- (1) B.H. Slicher van Bath, Historia Agraria de Europa Occidental, Península, Barcelona, 1974, pp. 455-58; M. Bloch, La Historia rural francesa. Caracteres originarios, Crítica, Barcelona, 1978, pp. 266; 532; A. Soboul, "Sur l'étude des documents fonciers: terriers, cadastres et compoix", a Problèmes paysans de la révolution (1789-1848), Maspero, París, 1976, pp. 81-82; J. Romero Gonzalez, "Les structures de la propietat de la terra i de les unitats d'explotació al País Valencià. Mètode i fonts per al seu estudi", a Economia Agrària i Història Local. I Assemblea d'Història de la Ribera, Institució Alfons el Magnànim, València, 1981, pp. 176-177.
- (2) "Catastro de la Ciudad de Cervera y su término formado en el año de 1744, por el cual se arregla el cargo de su contribución en el presente año del 1745"; "Estima per menor de totas las propietats i Casas de la Ciutat i terme de Cervera per formar lo Llibre del Manifest per lo contingent de la Quistia deu correspondre cada un dels particulars, habitants i terratinents, feta en lo any de 1745", fons municipal de l'Arxiu Històric de Cervera (AHC). Per a la conflictiva realització d'aquest especial cadastre, vid. el capítol precedent: "Quan els pobres apel.laven al fisc..."
- (3) R. Baehrel, Une croissance: la Basse-Provence rurale (fin du XVIe siècle-1789), S.E.V.P.E.N., París, 1961; A. Soboul, op. cit., pp. 82-84; J. Romero Gonzalez, op. cit., pp. 176-177; del mateix autor, Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea. Los casos valenciano y castellano en los siglos XIX y XX, Servicio de Publicaciones Agrarias, Madrid, 1983, p. 44.
- (4) A. Segura, "El cadastre: la seva història (1715-1845) i la seva importància com a font documental", Estudis d'Història Agrària, 4, 1983, p. 441; J.L. Hernandez Marco, J. Ro

mero Gonzalez, Feudalidad, burguesía y campesinado en la Huerta de Valencia, Ajuntament de València, València, 1980, p. 32; J. Azagra Ros, "Fiscalidad directa sobre el mundo rural valenciano en la segunda mitad del siglo XIX", "Estudis d'Història Contemporània del País Valencià", 2, 1981, p. 271 i "De los padrones de riqueza como fuente para la historia agraria del siglo XIX", Estudios de Historia de Valencia, Universidad de Valencia, 1978, pp. 422-23. Les possibilitats d'infravalorar les terres declarades d'una forma no homogènia, esbiaixadament favorable a una minoria de propietaris, depenien sobre tot del grau d'arbitrarietat en l'exercici del govern local per les autoritats municipals (vegeu J. Nadal i Farreras, "Una font important per a la història econòmica de Catalunya: el reial cadastre (1715-1845)" a Homenatge al Dr. Joan Reglà Campistol, Universitat de València, 1975, p. 216); en zones de latifundi aquella arbitrarietat podia ser molt gran, però on predominava la petita propietat, com a Cervera, els mecanismes de defensa col·lectius dels propietaris, deixaven menys marge a possibles fraus (J. Azagra Ros, "Fiscalidad directa...", op. cit., p. 264, i "De los padrones...", op. cit., p. 417).

L'hipercriticisme envers el cadastre i les altres fonts d'origen fiscal (per a Catalunya vegeu P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, Ed. 62, Barcelona, 1964-68, II, pp. 426, 428 i sobre tot 449-51; III, pp. 26-31, 190-91 i 645) ha estat criticat entre d'altres per A. Soboul (op. cit., p. 86), Y. Barbaza (Le paysage human de la Costa Brava, Armand Colin, París, 1966, pp. 253-54) i A.M. Bernal ("La propiedad de la tierra: problemas que enmarcan su estudio y evolución" a AA.VV., La economía agraria en la historia de España, Alfaguara, Madrid, pp. 95-96 i 99), subratllant aquest darrer la necessitat d'emprar-les de forma sistemàtica i exhaustiva. W.G. Hoskins deia que, sortosament, "not all human activity and thinking is enshrined in official records" i recordava, referint-se en particular als repartiments fiscals, que aquests documents

no estaven pas pensats per a la mena d'ús que interessa l'historiador (Local History in England, Longman, 4a ed., 1 80, pp. 8 i 119).

- (5) Comparant els preus de compra de les parcel·les de la família Copons de Tàrraga amb la imposició sobre les mateixes pel cadastre de 1716, Pierre Vilar observava que les terres en cultiu més dolentes resultaven molt més carregades que els trossos escollits ("L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga" a Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Curial, Barcelona, 1973, pp. 21-22).
- (6) Són fiables aquests preus estimats pels experts municipals? Certament no pot descartar-se que l'Ajuntament cerqués amb l'addició d'aquest còmput de reduir en el repartiment de la quística municipal el grau d'equitat assolit en el del cadastre reial, atesa la propera fiscalització del poble menut en la confecció de la nova recanació de 1744. No dispo de d'un nombre suficient d'informacions alternatives sobre preus de la terra per posar-los a prova de manera sistemàtica, però si d'alguns casos aïllats que permeten fer comparacions. El "Llibre de Barqués Massot començat als 25 Abril de 1699, Jesus, Maria, Joseph" (AHCC) anota de vegades extensió i preu de les parcel·les comprades pel pagès-negociant que va redactar-lo: per un hort a les adoberies de Cervera arriba a pagar, en 1714, 651,2 lliures el jornal, dues-centes més que el preu estimat pel cadastre en 1744. Però és un cas excepcional. El jornal de regadiu el paga en 1702 i 1706 a 165 i 147 lliures respectivament (per bé que la segona compra era un tros de terra campa "amb algunes tires al rec"), preus inferiors a les 350 i 250 lliures del jornal de regadiu de primera i segona al manifest. Una altra sort de regadiu la paga el 1724 a 157,5 lliures el jornal. Una "vinya" li costa, en 1719, 83,9 lliures el jornal, estimant el manifest a 80 lliures només la vinya de primera qualitat (i amb aquella "vinya" -que podia reunir altres cultius pel sistema

de bancals- encara hi anava inclòs un "mas espatllat").

Els preus de compra de parcel·les per la família dels notaris de Tàrraga Copons, que va trobar Pierre Vilar, són tots ells superiors als que per a cada classe i qualitat comptava el manifest de la veïna ciutat de Cervera. Però es manté la proporcionalitat relativa: tant a Tàrraga com a Cervera un jornal d'olivera de segona valia, per exemple, unes vint vegades menys que una d'horta de segona (op. cit., p. 13). També fou superior el preu que va pagar en 1742 un mestre de cases de Cervera per una parcel·la que el cadastre-manifest va avaluar en 170 lliures el 1744: li havia costat 350, però comprant "a censal", cent cinquanta en mà i hipotecant-se per les altres dues-centes. No es pot descartar que els preus fossin més alts quan l'adquiridor pagava empenyorant la terra amb un censal, car aquesta era una de les varies formes d'ocultar interessos per sobre del tipus nominal ("Fundació de misses en la Iglesia de S. Miquel feta per Joseph Morondo, 1766, fons de la Comunitat de Preveres nº 152, AHCC").

- (7) Per la delimitació teòrica d'una explotació pagesa independent, A. Wyczanski i J. Topolski, "L'economia camperola abans i en la primera etapa de la industrialització" a Estudis d'Història Agrària, 4, 1983, esp. pp. 8-21; al mateix número intento una possible aproximació empírica al traçat d'una "frontera" entre explotacions pageses independents i no-independents seguint indicacions de Slicher van Bath i Chayanov ("La producció cerealícola a les petites explotacions pageses del Pla de Mallorca, 1850-51", pp. 183-189). La necessitat de llogar mà d'obra assalariada o d'oferir-ne a les estacions agrícoles punta permet una primera delimitació indicativa, però el criteri decisiu -més difícil de mesurar concretament- és la possibilitat o no d'assolir una reproducció econòmica autònoma.
- (8) No es compten els béns particulars dels preveres, per la qual cosa la xifra resultant no inclou la totalitat de

terres en mans del clero secular. Per estudiar l'estructura de la propietat de la terra ha preferit mantenir aquesta delimitació, tot i que planteja dubtes que alguns autors resolen postulant un còmput global d'uns i altres béns (A. Soboul, "Sur l'étude des documents fonciers...", op. cit., p. 79). El problema de fons és el de la naturalesa mateixa de l'Església com a institució, i les seves interseccions amb el sector benestant de la ciutat, qüestió que tracto més endavant, al capítol sobre "L'Església, el crèdit i la usura..." Aquí, sumar les terres posseïdes en règim particular a les dels beneficis i la Comunitat de preveres únicament serviria per destacar encara més la parròquia de Cervera com a primera gran propietària del terme.

- (9) Entre les quinze i les vint-i-una hectàrees hi havia dues dotzenes més de propietaris, amb quatre nobles o vídues de noble i un altre regidor, un catedràtic en medicina, tres notaris, un apotecari, un candeler de cera, dos comerciants, onze pagesos rics i un teixidor.
- (10) Només vint-i-quatre explotacions tenien mosso (i únicament una arribava a tenir-ne dos). La mitjana de les hectàrees de terra en cultiu posseïdes per aquestes explotacions era d'onze i mitja. Les 692 restants que no tenien mosso donen una mitjana de terra en cultiu de 3,6 has. De la mateixa manera, trenta-sis explotacions tenien més de 10 has. en cultiu per unitat de força de treball interna a l'explotació (és a dir, sumant a la del propietari la dels fills, altres familiars masculins adults que conviuen a la mateixa casa i els mossos), contra 680 que en tenien menys de deu, 613 que en tenien menys de cinc i 191 que en tenien menys d'una. Aquest gruix de micro-explotacions havien de tenir un excedent de força de treball per oferir com a mà d'obra assalariada fins i tot en estacions punta.

Quant a les cavalleries, les dues terceres parts les te

nien els propietaris més petits, d'una a deu hectàrees; i encara un 19,5% d'aquestes cavalleries era en mans dels qui posseïen menys d'una hectàrea de terra. Un 65,2% de les cavalleries tenien menys de cinc hectàrees en cultiu per treballar. Hi havia també, per tant, un excedent de força de tir que es traspassaria de les petites explotacions (i micro-explotacions) a les més grans, per exemple anant els seus amos a llaurar amb elles a jornal o prenent algunes parcel·les a parceria. Aquesta era una forma de carregar els propietaris més grans sobre els propietaris petits els costos del manteniment del bestiar a les èpoques d'inactivitat agrícola. Ara bé, les millors cavalleries -mules i cavalls- apareixen amb una major freqüència entre els propietaris benestants.

- (11) Vid., al respecte, l'apartat quart del capítol precedent, "Al rei el cadastre i al senyor el delme: el règim senyorial i la quasi-propietat emfitèutica".

- (12) Però d'aquests, un 27,4% eren fills d'algun propietari de terres i podien esperar d'heretar-ne algun dia. El mateix val pel 25,6% de tota la població acadastrada considerada sota el rètol comú de "jornaler" (categoria fiscal que en aquest context s'aplica als adults que no eren cap de família pagesa o menestral, ni tenien alguna altra condició gremial, professional o de status); un 20% d'aquells "jornalers" eren fills de pare considerat pagès i únicament un 5,6% ho eren de pare també jornaler. També l'estructura d'edats suggereix la necessitat d'entendre la categoria fiscal de "jornaler" sota l'angle de la reproducció social: la seva edat mitjana era de 33 anys (i es coneix en un 93,1% dels casos) mentre la dels pagesos era deu anys més elevada (i apareix només en un 21,2% dels casos).

- (13) Ramón Villares obté a Galícia en 1753 un índex de 0,383 mentre a Carmona, també segons dades del cadastre d'Ensenada treballades per J. Cruz Villalón, era de 0,88 (R. Vi

llares, la propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936, Siglo XXI, Madrid, 1982, p. 22; J. Cruz Villalón, Propiedad y uso de la tierra en la Baja Andalucía. Carmona, siglos XVIII-XX, Madrid, 1980, pp. 87 o següents). Utilitzant els Libros Padrones de Riqueza de València, Juan Romero González i J.L. Hernández Marco obtenen índex de concentració força elevats, superiors a 0,5 tant a l'horta com sobre tot al secà (Feudalidad, burguesía y campesinado..., op. cit., pp. 49 i següents; Propiedad agraria y sociedad rural..., op. cit., 21-73 i 184).

- (14) La mitjana per a tot el secà ho és de la terra campa, vinya, oliveres i ametllers. Per a tot el terme, les mitjanes respectives eren: 2,77 pels cereals, 2,49 la vinya, 2,66 a tot el secà.

- (15) "...les bonnes terres appartenaient fréquemment aux privilégiés ou aux bourgeois, ce qui augmentait pratiquement la superficie qu'ils détenaient, et inversement pour les mauvaises terres des paysans" (A. Soboul, "Sur l'étude des documents fonciers...", op. cit., pp. 81-82). A Segovia a mitjan segle XVIII dos terços de la superfície era en mans dels pagesos que les conreaven, però degut a la mala qualitat d'una part d'aquesta extensió, només s'hi obtenia la meitat del valor produït anualment. Institucions eclesiàstiques i propietaris absentistes treien l'altra meitat del terç de superfície que detentaven (Angel García Sanz, Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja. Economía y sociedad en tierras de Segovia, 1500-1814, Akal, Madrid, 1977, pp. 263-64).

- (16) "...los grandes propietarios suelen poseer tierras de peor calidad... La cuestión se presta a pensar en posibles fraudes..." (J. Azagra Ros, "Fiscalidad directa sobre el mundo rural valenciano...", op. cit., p. 270)

- (17) P. Vilar, "L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrrega", op. cit., pp. 18 i 15, i nota num. 8.

- (18) "Fundació de Misses en la Iglesia de S. Miguel feta per Josep Morondo", 1776, AHCC, fons de la Comunitat de Preveres, nº 152.
- (19) La considerable variació en els dos extrems de la comparació amb la llista de censals laics del cadastre és resultat de la difícil sistematització de les varies relacions de censataris de l'Església que es troben a l'AHCC. Vegeu, al respecte, el capítol "L'Església, el crèdit i la usura a Cervera en el segle XVIII".
- (20) Donat que l'objectiu d'aquest apartat és relacionar l'estructura de la propietat de la terra, i altres immobles susceptibles de ser hipotecats, amb els censals i violaris que els gravaven, he prescindit, de moment, de computar en RT l'estimació cadastral dels ingressos dits "ganancials" (derivats de l'exercici del comerç, o d'una activitat professional o menestral). Més endavant hi afegeixo aquesta variable i, fora de certes alteracions en la composició de la llista dels cinquanta més rics -incrementant-hi la presència de comerciants, "artistes" i algun menestral-, no mostra cap efecte rellevant en la corba de Lorenz i l'índex general de concentració de la riquesa. (vid. els apèndix d'aquest capítol i l'apartat vuitè del proper capítol: "En els orígens de la Catalunya pobra: Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana").
- (21) Una exposició de les corbes de Pareto, a O. Lange, Introducción a la econometría, FCE, México, 1964, pp. 147-63, i una aplicació a dades històriques a L. Soltow, "Long-Run Changes in British Income Inequality", R. Floud (ed.), Essays in Quantitative Economic History, Claredon Press, Oxford, 1974, pp. 158-162. Com en el cas de les de Lorenz, les corbes de Pareto s'utilitzen generalment per estudiar la distribució dels ingressos més que dels patrimonis (i, en el cas de les de Pareto, particularment per al segment de població amb ingressos més alts). Lange

suggereix, però, que fóra encara més adient de fer-les servir per estudiar el repartiment de la propietat de la terra (op. cit., p. 158). En qualsevol cas, la utilització de la corba de Pareto com a mesura estadística és perfectament aïllable del contexte teòric i històric ultraconservador en el que fou ideada pel seu autor.

- (22) A doble escala logarítmica hauria de ser una recta segons la teoria.
- (23) Les coordenades de cada punt són la RT mitjana i el nombre d'individus d'aquell grup social, més el de tots els altres grups més rics considerats, car la distribució ha de ser acumulativa.
- (24) És característic del sistema senyorial, com a marc on es desenvolupava el drenatge de renda feudal als petits productors pagesos, la gran distància entre la classe perceptora de dita renda i el procés productiu, en la conducció del qual els perceptors no tenien cap mena de control, cap mena de funció "empresarial" (R.H. Hilton, "Una crisi del feudalisme", L'Avenç 33, Barcelona, 1980, pp. 31-40); tret, aquest, que porta de vegades a caracteritzar la renda feudal com a "sostracció", "exacció" o "coacció extraeconòmica" (G. Bois, "Què és el feudalisme", idem., pp. 23-30). Per a la Catalunya de finals de l'Antic Règim els vells censos emfitèutics d'origen senyorial han estat titllats per Pierre Vilar de "punció fiscal" (Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, p. 491). Les conseqüències d'això per a l'actitud envers l'apropiació de terres per part dels qui cobraven la renda feudal ja les va plantejar Marc Bloch: "els poderosos no tenien un especial interès en desposseir l'home de la seva terra, sinó en sotmetre als petits amb llurs camps" (La historia rural francesa, op. cit., p. 293).
- (25) Per exemple, ha escrit Emiliano Fernández de Pinedo referint-se al desinterès del clero basc en l'acumulació de

terres que els advenien per endeutament censual dels seus propietaris: "Ignoro por qué motivos, pero cada vez que un campesino se veía obligado a vender, los beneficiados procuraban invertir los bienes que se les adjudicaban en dinero constante y sonante que reinvertían en un nuevo censo". (Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco, 1100-1850, Siglo XXI, Madrid, 1974, p. 302).

- (26) K. Marx, Líneas Fundamentales de la Crítica de la Economía Política (Gundrisse), 1ª mitad, OME-21, Grijalbo, Barcelona, 1977, pp. 192-204; El Capital. Crítica de la Economía Política, I, vol. I, OME-40, Grijalbo, Barcelona, 1976, pp. 178-179; idem., I, vol. 2, OME-41, Grijalbo, Barcelona, 1976, p. 145; idem., III, sec. V, cap. XXXVI, FCE, México, 8ª reimp., pp. 556-569. Vid., al respecte, el proper capítol: "Capital usurari i sorgiment històric del sistema capitalista".
- (27) G. Sjöberg, The Preindustrial City. Past and Present, Free Press, Londres, 1960.
- (28) Ph. Abrams, "Towns in Economic Growth: Some Theories and Problems"; E.A. Wrigley, "Parasite or Stimulus: The Town in a Pre-industrial Economy". Tots dos assaigos en el volum editat a càrrec d'ambdós autors, Towns in Societies. Essays in Economic History and Historical Sociology, Cambridge U.P., 1978, pp. 9-33 i 295-310. Vid., també, la introducció al volum a càrrec de Philip Abrams, pp. 1-7.
- (29) El tema del continuum rural-urbà ha estat molt tractat per sociòlegs i geògrafs. Vid., a tall d'exemple, C. Bell i H. Newby, Community Studies. An Introduction to the Sociology of the Local Community. George Allen and Unwin, Londres, 1971, pp. 42-48; R. Frankenberg, "A Morphological Continuum", part segona del llibre Communities in Britain. Social Life in Town and Country, Penguin, Harmondsworth, 1966, pp. 237-296; G.J. Lewis, Rural Communities. A Social

Geography, David and Charles, Londres, 1979, pp. 28-45.

- (30) J. Merrington, "Ciudad y campo en la transición al capitalismo", a R. Hilton (ed.), La transición del feudalismo al capitalismo, Crítica, Barcelona, 1977, pp. 24-261. Pel cas de Florència vid., David Herlihy, "The Distribution of Wealth in a Renaissance Community: Florence 1427", a Ph. Abrams i E.A. Wrigley, Towns in Societies, op. cit., pp. 131-157.
- (31) A.B. Hibbert, "The Origins of the Medieval Town Patriciate", a Towns in Societies, op. cit., pp. 91-104 (traduït per "El patriciat urbà medieval" a l'Avenç, 44, 1981, pp. 26-32). El plantejament clàssic de Pirenne, revisat per Hibbert, a Henri Pirenne, Las ciudades de la edad media, Alianza Editorial, Madrid, 1972.
- (32) M. Vovelle, Ville et campagne au 18e siècle. Chartres et la Beauce, Ed. Sociales, París, 1980, esp. pp. 16-41.
- (33) Al cens de Floridablanca apareixen 186 "labradores" i 344 "jornaleros" que sumats representaven el 37,8 dels homes adults consignats amb ofici o condició social (J. Iglésies (ed.), El cens del comte Floridablanca, op. cit., p. 225). Per les dades del cadastre-manifest de 1744 vid. l'apèndix final d'aquest capítol.
- (34) Aquest tret és assenyalat per Norman G. Pounds, Historia económica de la Europa medieval, Crítica, Barcelona, 1981, pp. 314-315.
- (35) Aquesta trajectòria en els primers segles de l'edat moderna, comuna a tot l'oest català, va produir-se també en moltes altres ciutats europees del període. Pel cas anglès vid. Charles Phythian-Adams, "Urban Decay in Late Medieval England" a Towns in Societies, op. cit., pp. 159-185. També referint-se a Anglaterra, Peter Clark analitza la decadència de certs centres urbans tèxtils a partir

del segle XV, degut en part a l'extensió de la manufactura al camp, i assenyala que el fenomen va produir-se simultàniament a França, Itàlia i altres parts d'Europa. Mentre algunes ciutats reeixirien a desenvolupar certes manufactures especialitzades, altres es desindustrialitzarien -en relació a la indústria gremial-feudal precedent- i algunes cercarien sobreviure amb manufactures secundàries o d'un altre tipus i nivell. Com a formes de recol·locar els capitals prèviament acumulats amb la draperia Clark esmenta la propietat immoble i d'edificis urbans, i el prestamisme ("Introduction" a P. Clark (ed.), Country Towns in pre-industrial England, Leicester U.P., 1981, pp. 4-43).

Pel cas de l'oest català i Cervera, vid. l'apartat num. 10, "La indústria rural tradicional i la nova filatura de cotó", al capítol de la propera secció V, En els orígens de la Catalunya pobra: Cervera i la Segarra en l'arrendada industrial catalana.

- (36) Vid. els apèndix al final d'aquest capítol.
- (37) Vid. l'apartat vuitè, "Mercat, comerç de llarg abast i mode de producció", al capítol "En els orígens de la Catalunya pobra..."
- (38) Philip Abrams retreu a una xocant varietat d'autors -Marx, Weber, Pirenne, Dobb, Sweezy, Braudel, Finley, Wallerstein, Redfield, Sjöberg i altres- caure d'una o altra forma en la idea d'una unitat essencial del fenomen històric urbà ("Towns and Economic Growth...", op. cit.).

NOTES DE LA SECCIÓ III

Cap. 10, Inventaris, curadories i memòries
mercantils: els ingressos de les
classes rendistes.

Notes

- 1) Marc Bloch satiritzava una concepció "notarial" o estretament jurídica de la història, que només sap veure una època que amb els ulls de les seves lleis i els seus homes de lleis (la historia rural francesa, Crítica, Barcelona, 1978, p. 40). W. G. Hoskins recordava en el seu llibre-guia Local History in England, editat per primer cop el 1952, que afortunadament, "not all human activity and thinking is enshrined in official records", i, tot referint-se en particular als repartiments fiscals, afegia que aquests documents no estaven pas pensats per a la mena d'ús que interessa l'historiador (Longman, 4^a ed., 1980, pp. 8 i 119).
- 2) L'ocultació no és tampoc inexistent. A més de les observacions que es fan més endavant a propòsit dels inventaris, cal comptar amb possibles ocultacions (a l'historiador) involuntàries, degudes al costum d'administrar per separat béns i negocis diferents o localitzats en zones diferents, i gairebé mai reunir-ho en una sola comptabilitat que reflecteixi el conjunt de l'activitat econòmica de la casa. No sempre podem estar segurs de tenir a la mà la totalitat dels comptes del conjunt de béns de la família.
- 3) M. Bloch, op. cit., pp. 364-65.
- 4) idem., p. 365.
- 5) idem., p. 366.
- 6) idem., p. 293.

- 7) *idem.*, p. 369.
- 8) "...debido a las compensaciones en dinero a que estaba obligado el heredero instituido con respecto a sus hermanos o hermanas, la protección asegurada a la "casa" (per la institució de l'hereu) tenía su reverso: sobre la propiedad rústica gravaban cargas bastante pesadas, que probablemente drenaban una buena parte del capital que hubiera sido necesario o útil para la explotación" (*idem.*, pp. 454-55).
- 9) "The inheritance system of any society... is the way by which property is transmitted between the living and the dead, and especially between generations. It is part of the wider process whereby property relations are reproduced over time (and sometimes changed in so doing)... it concerns the reproduction of the social system (or the continuity of particular social relationships over time)". Jack Goody, "Introduction" a Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe, 1200-1800, Cambridge U.P., 1976, pp. 1-2.
- 10) "Respuestas que dan los infros comisionados del lugar de Riber á las preguntas, 6 Interrogatorios hechos por el Ilustre Señor Don Francisco de Zamora...", 1790, B.P.R., Madrid, Ms. 2472, preg. 17.
- 11) *idem.*, preg. 33.
- 12) *idem.*, preg. 81.
- 13) Són els següents cinc inventaris que pertanyen actualment

a l'arxiu privat de la casa Solsona (capsa d'inventaris, Arxiu Solsona, Cervera), i que m'han estat facilitats amablement per Ramon Garrabou: "Copia exacta, y Individual del Inventari dels bens Dexá lo Dr. Pere Jaume Alió de Riber lo día de son obit que fou en Riber als 14 juny 1749"; "Inventari dels bens deixá lo q^m D^{or} Ignasi Alió y de Nuix de Riber lo dia de son obit en la Ciutat de Cervera Domiciliat que Morí lo dia 11 de Maig de 1790"; "Relación del patrimonio, rentas y Gravámenes de Dn. Ygnacio Solsona y de Alió que falleció en 25 abril de 1816, cuya presenta Dn Jose Solsona de Janer hijo legitimo y heredero del primero en octubre de 1863"; "Relación de las fincas rústicas y urbanas, rentas y demas derechos que constituyen patrimonio de Casa Solsona y Alió el día del fallecimiento de D. Ignacio Solsona de Alió su heredero en 25 abril de 1816 (versió lleugerament corregida de l'anterior)"; "Relación de las fincas rusticas y urbanas, rentas y demas derechos que constituian patrimonio de las casas de Janer y de Teixidor el día del fallecimiento de Dª Maria Ignacia de Janer, por núbias Solsona, refundidos los dos en patrimonio de Janer por sucesion, y hoy dia Solsona por el mismo concepto. Falleció Dª Maria Ignacia en 23 de marzo de 1846... se tomó ynventario de los bienes que dejó... por su heredero a los 22 de Abril del mismo año... Cervera, 1863"; "Estado general de todo lo que constituye patrimonio de casa Solsona de Cervera, con espresion de fincas rusticas y urbanas, censos, censales, molinos y demas rentas de dicha casa, y sus gravámenes en el año que entré en posesión y administración que es el de 1841... con las bajas, aumento y demas alteraciones en los treinta años de mi administración, 1841 a 1870, Cervera 10 mayo 1870".

- 14) Segons les respostes a l'enquesta de Zamora, la majoria dels pobles de la comarca es regien per les mesures de Cervera, però alguns ho feien amb les d'Agramunt. El journal de Cervera també va variar passant de representar 1530 canes quadrades (0,3704 has.) a igualar-se amb el de Lleida de 1.800 canes quadrades (0,4358 has.), equivalèn cia aquesta última utilitzada pel cadastre de 1744 (Santiago Llena de Gelcén, Breve Historia de las Medidas Agrarias de la Antigüedad y estudio particular de aque-llas cuyo uso es tradicional en Cataluña, Camara Oficial Sindical Agraria de Barcelona, Publicación Divulgadora num. 12, Barcelona, 1952).

- 15) Ramón Garrabou, La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1962, pp. 146-49.

- 16) Desconec per quina via els Solsona i els Janer van fer-se amb aquests delmes, però podria estar relacionat amb els esforços per l'obtenció del títol de noblesa. En l'inventari darrer del 1870 Josep Solsona va anotar: "Yn greso por indemnizacion de diezmos que nunca los había percibido, por ser extinguidos ya...", cosa que pot in-terpretarse com que ell en tant que hereu no va arribar mai a cobrar-ne un -de fet va fer-se càrrec del patrimo ni el mateix 1841 en què foren suprimits-, o bé que la casa com a tal tampoc n'havia vist mai cap altre fora de la indemnització mateixa.

- 17) "En el mismo pueblo percibe por mitad, de la Hacienda de

ambas casas que se estableció a Francisco Tacies del mismo San Guim de la plana en el año 1848, una quinta parte de to dos los frutos que diere dicha Hacienda, cedida por las Ca sas de Caridad y Solsona en enfiteusis al dicho Tacies..." (Relación de las fincas rústicas y urbanas, rentas y demas derechos que constituían patrimonio de las casas de Janer y de Teixidor..., 1863, doc. cit., Arxiu Solsona, Cervera).

- 18) Són el Llor, Concabella, Sisteró, les Pallargues, Montroig, Claravalls, l'Aranyó, Pallerols, Selvanera i Granollers de Segarra.
- 19) Hi ha censos barrejats amb censals.
- 20) Són Bellveí, Selvanera, Guissona, les Pallargues, Sisteró, Montroig, l'Aranyó i Cervera.
- 21) Si de l'explotació de les seves terres i molins només podia obtenir-ne un guany del 3% sobre el capital no s'entendria perquè en Josep Solsona s'havia llançat, com diu haver fet en el mateix inventari, a esmerçar 5.760 duros en reparar masos, horts i molins, roturar erms, plantar 40.000 ceps i 3.000 avellaners, i construir un cup (inversions de les que n'hauria tret segons pròpia confessió un ingrés addicional anual de 487 duros, això és del 8,5%). Podria haver-ho ve nut tot i limitar-se a fer de creditor.
- 22) La informació de què dispoxo prové, en primer lloc, de les notícies recollides en els lligalls de l'arxiu de la casa Nuix de Cervera que he pogut consultar mercès a l'amabilitat del doctor Jaume Llobet i de Mª Dolores Nuix. El treball de Josep Mª Razquin, "Notícia de la vida y obra del P. Juan de Nuix y Perpinyà", Ilerda, XXXII, 1971, pp. 211-28, conté algunes informacions útils. La referència del carnisser An dreu Nuix a, Montserrat Sanmartí, Los libros del "manifest" de Cervera (Lérida) del año 1490, Tesi de Llicenciatura lle gida a la Universitat de Barcelona el 1972. De l'apotecari

Cristòfol Nuix a A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., p. 346. Del doctor Miquel Nuix conjurat el 1652 vid. l'apartat sobre la guerra dels Segadors en el capítol segon d'aquest treball, i esp. la nota 198. Per a l'actuació de Cristòfol i Francesc Nuix en el conflicte successori, vid. els apartats tercer i quart del primer capítol d'aquest treball, i les referències donades per Josep Mª Llobet a la "Taula de Canvi" de Cervera y su entorno socio-económico, op. cit., pp. 175-177. Vid., també, la nota num. 35.

- 23) J. M. Razquin, op. cit., p. 215. Segons J.M. Torras i Ribé, només excepcionalment l'Audiència "mostrava les seves preferències per algun pretendent concret, com en el cas de la vacant de Josep de Moixó, de Cervera, en què... es pronuncià... favorable al fill del regidor difunt, Marià de Moixó i de Maranyosa (ACA, Rl. Aud., Consultas, Reg. 470, fs. 111v-113, 16 juny 1755)"; vegeu, Els municipis catalans de l'Antic Règim, 1453-1808, Curial, Barcelona, 1983, p. 281.
- 24) Riflessioni imparziali sopra l'umanità degli spagnoli nell'Inde, 1780. Fou traduïda a Cervera i a Madrid el 1782.
- 25) Segons Armand de Fluvià a la Gran enciclopèdia catalana, vol. 14, p. 509.
- 26) "Llibre major de la tutela i cura dels pobills fills y hereus del condom. Dr. Miguel Nuix de la vila de Cervera, bisbat de Solsona, ciutadà honrat de Barn^a, en lo qual se conté tots los béns mobles, los censals, y comptes del que se cobrarà, y distribuirà de dits béns, per mi lo Dr. Fran^{co} Nuix p^{re} y domer de dita vila, qui tinch encarregat la administració de dita tutela y cura per los altres tutors, y curadors testamentaris del dit condom. Dr. Miguel Nuix germà meu, comesant dita administració als 22 de novembre del any 1708 després de la mort dels condoms. Dr Fran^{co} Nuix y Cecília Nuix mos pares coorum anime in

pace requiescant", 1708. Arxiu Nuix de Cervera (al darre ra porta el títol: "Hereus menors del Dr. Miquel Nuix. 1708").

- 27) Important càrrec eclesiàstic que alternava setmamalment la presidència del cor, la celebració d'oficis i l'administració de sagraments. Francesc Nuix i Cabestany va jugar un paper notable al si de la Comunitat de preveres de Cervera, actuant com a receptor de certs impostos municipals que l'Església parroquial percebia directament per eixugar el deute de la ciutat. Vegeu, més endavant, l'apartat dedicat a l'Església parroquial de Cervera i la seva Comunitat.
- 28) És un detall significatiu que en el darrer dels inventaris dels Solsona, redactat el 1870, hi trobem per primera vegada en el capítol de gravamens sobre el patrimoni, i entre els censals encara no redimits les pensions dels quals anaven a l'Església, la deducció d'una partida "por inscripciones de mis hijos al porvenir de las familias y monte pio... entregados en 14 años... 918 duros". Era en els mateixos anys, després de la desamortització de Madoz y la publicació de la llei hipotecària, quan els censals havien entrat ja en una definitiva decadència també com a fons d'assegurança (vegeu, més endavant, "La crisi del sistema censalista eclesiàstic i les desamortitzacions").
- 29) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya Moderna, op. cit., vol.III, pp. 441-49 i 456-58; vol. IV, p. 382, 410, 430 i 442. Per als preus de Tàrrrega i Cervera, vegeu el treball de R. Garrabou, "Sobre la formació del mercat cata

là en el segle XVIII. Una primera aproximació a base dels preus dels grans a Tàrraga, 1732-1811" (Recerques, 1, 1970, pp. 83-121), que també dóna alguna breu informació sobre els anys 1719-24, i per als de Lleida el d'E. Vicedo, "El preu dels cereals durant el segle XVIII en un mercat de l'interior: L'almodí de Lleida" a AA. VV. 1er Col.loqui d'història agrària, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 327-45.

- 30) Això podria obeir a un diferent criteri a l'hora de distingir entre què es considerava plaça Major i què devallada cap al convent dels dominics, donada l'especial situació de l'església parroquial de Santa Maria. En aquest cas, la casa ocupada pel domer mossèn Francesc Nuix el 1744 podria ser la mateixa que el cadastre de 1716 situava a la plaça Major. En qualsevol cas, en un moment o altre del segle XVIII la família Nuix va vendre aquesta casa.
- 31) El 1708 s'ingressaren, per exemple, cinc lliures pagades per la baronia de Freixanet i Sant Guim.
- 32) La casa que el cadastre de 1716 situava a la plaça Major la tenia en aquests anys llogada el noble en Josep de Moixó, cavaller i regidor de la ciutat, i el lloguer d'una altra el pagava el botiguer (i mestre de postes en el manifest de 1744) Josep Boldú. El 1717 s'ingressaren disset lliures de l'arrendament de l'hort "dit de la torreta".
- 33) Els anys 1715, 16 i 17 diuen haver "rebut de la fornera

Anna Maria Ramón 2 lliures per los sensos que fa lo forn al Monestir de S^{tes} Creus tots los anys".

- 34) El 1710 entren 4,4 lliures d'un tal Roquet del Capcorral "a compliment dels dines li havia prestat lo cond. mon pare al temps nos tenia la hereditat".
- 35) El col·lector d'aquesta causa pia era Cristòfol Nuix, co sí segon de Miquel Nuix i del tutor dels seus fills orfes Francesc.
- 36) "Si el labrador hubiera vivido únicamente de lo suyo, no habría ganado ni perdido nada con las oscilaciones de los precios. Pero, debido a las rentas señoriales y al impuesto real, estaba sometido a desembolsos en numerario regulares, y para hacerles frente le era forzoso vender... Con la urgencia de vender sus frutos, era víctima de la baja estacional tras la cosecha... A pesar de los recursos adicionales, aparte del cultivo (emigración, transporte, industria rural) los campesinos sufrían una terrible crisis de endeudamiento, aguda desde el siglo XVI y el desarrollo de una economía de intercambios basada en el numerario. El campesino tenía que recurrir a la usura y vender su tierra, entera o en parte" ("Endeudamiento de los campesinos" a La historia rural francesa, op. cit., pp. 394-95).
- 37) Segons el volum de la curadoria citat en la nota 26, el dot en metàl·lic va pagar-se al doctor Pere Jaume Alió, i els capítols matrimonials van "apuntar-se" al convent de Sant Agustí. En els esmentats baguls hi havia: un ves-

tit bó espolinat que ell tot sol valia més de dues-centes lliures; vint-i-quatre camises guarnides de puntes; dotze mocadors; dotze capells; dotze "dormidors" o camises de dormir; quatre "enagues" o combinacions; seixanta-vuit rentacares; dos pentinadors amb dues tovalloles cada un, i "tot guarnit de puntas, telas y demás com se acostuma" Sis-centes de les mil lliures foren manllevades amb un censal a la Comunitat de preveres de Cervera.

- 38) "Son estat les esposalles de ma filla Raemunda ab Salva do Comes de la vila de Gisona, lo dot li e donat 500 lliures... y robes..., les 500 lliures an servit 400 lliures quita cencals feige casa de Comes, y les 100 lliures se an donat a dit Comes..." (volum citat més endavant, a la nota 42). El 1716 havia pagat un altre dot de Maria An gela Bargués casada amb un Dalmau, amb varis censals que sumaven 229 lliures, incloses les seves pensions vençudes.
- 39) En l'inventari Solsona-Alió de 1863 es consideren entre gades com a dots 4.000 lliures a cada una de les tres fi lles, Dolors, Ignàcia i Teresa casades respectivament amb un Casellas, Soler i Codina. En el de 1870 l'hereu anota: "A mi hermana Dolores de Casellas por parte de su dote que le faltaba entregar, y aumento que se la hizo, 2.133 duros (4.000 lliures)"; "A mi hermana Ignacia Soler por todo su dote, 2.841 duros (5.327 lliures)"; "A mi h. Teresa Codina en aumento por avenencia entre terceras personas, y la parte de ropas que tuve que cubrir, 2.061 duros (3.864 lliures)". (doc. cit. a la nota 13).

- 40) El capítol de sortides dels orfes Nuix dóna una mesura més real del seu nivell de vida, que el de les entrades. En el període 1708-21 les despeses mitjanes anuals foren de 823,6 lliures i la mateixa mitjana per les entrades fou de 468,9 lliures. Cal tenir present que les pensions de censal cobrades en aquests anys representaven no més la meitat de les que pertocava percebre, i que l'altra meitat anà recobrant-se però amb retard. La considerable diferència entre ingressos i despeses no sembla haver provocat una situació d'endeutament greu de la casa Nuix, ja que l'únic censal que apareix en tot el llibre de tutoria com a contret pels Nuix fou l'esmentat a la nota 37 per pagar un dot. Els ingressos de l'oncle domer, que disposava d'una part dels béns de la casa que després retornarien al fideïcomís, podrien haver cobert, o avançat, la diferència.
- 41) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya Moderna, III, E2, "Beneficis dels arrendaments i activitat rural", esp. p. 544.
- 42) "Llibre de Joseph Bargués Massot començat als 25 Abril de 1699. Jesus, Maria, Joseph", AHC.
- 43) En l'anotació referent al fet de cantar missa el seu germà Joan el 3 de maig de 1699 es diu que li fou padrina Paula Mora, "ma sogra". Josep Bargués va casar-se amb la vídua de Santa Coloma de Queralt el vint-i-cinc de Juny del mateix any. La Isabel Bargués que el 23 d'agost de 1629 havia "parit un fil... se diu Tomas", seria per tant Isabel Mora i de Bargués (o Isabel Bargués i Mora,

com es deia llavors), la seva primera muller. El tal To màs era doncs el primer fill de Josep Bargués. Un tal mossèn Francesc Mora, per medi del qual tenia relacions estretes amb la Comunitat de preveres de Cervera, era se gurament el seu cunyat.

- 44) Aquest tret sembla haver estat força general en les ope
racions relacionades amb la compra-venda de gra o besti
ar. Referent a aquestes segones, Núria Sales ha trobat
en la seva primera prospecció dels fons Cortadellas de
l'Arxiu Provincial de Tarragona que la majoria de les da
tes de venciment de terminis era fixada pels ramblers en
dos grups, "ants de l'oli i sants del blat", formant
una mena de parelles "en funció de la rotació collita de
blat i collita de l'oli. "Per la mare de Déu d'Agost i
per Sant Antoni de janer", ... "por los agostos y los
azeytes", són clàusules sinònimes... No cal creure que
una paga fixada per tal Sant impliqui aquella data pre
cisa i que les clàusules desbatejades "per tot lo mes de
agost", "per tot lo mes de desembre" o de gener, rares,
vulguin dir més laxitud que "per Sant Bertomeu de Barbas
tre" o "per Santa Llúcia de Navés... De pagues de termi
nis de mules que s'escauen "per la mare de Déu d'Agost"
o "per Sant Bartomeu" les trobem d'efectuades a princi
pis i a mitjan mes de setembre, tantes com al final (ra
ra vegada a mitjan mes) d'agost, i això en el cas de deu
tes pagats regularment, sense endarreriments" ("Ramblers,
traginers i mules, s. XVIII i XIX", Recerques, 13, 1983,
p. 74).

- 45) Les compres a particulars ho serien als qui practicaven

cria o recria. Núria Sales ha assajat un primer i interes sant esboç del funcionament del comerç de mules al Principat en l'article citat a la nota anterior i en el publicat a l'Avenç, "Mules, ramblers i fires, s. XVIII i XIX" (2ª època, nº 62, juliol/agost 1983, pp. 23-33). Pot consultar-se també, en relació a la importància d'aquest comerç a Santa Coloma de Queralt la comunicació de Josep Mulet i Cortadellas, "Els ramblers de Santa Coloma", a la XVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos celebrada l'octubre de 1973 i editada per l'ajuntament d'aquesta població el 1979 (pp. 47-57).

- 46) Això voldria dir gairebé triplicar l'interès legalment fixat per als censals i igualar el dels violaris. En relació als marges de benefici comercial en les compra-ventes de mules, dels escassos exemples donats per Núria Sales dels comtes de la casa Brufau de Santa Coloma de Queralt, en els que es pot comparar preus de venda amb preus de compra, s'obté el següent resultat:

any de l'operació	quantitat de mules	% del benefici respecte el preu de compra
1769	27	18,5
1769	36	11,1
1772	88	60,3
1773	100	6,5
1774	70	3,9
1775	62	5,1

En els anys 1773 i 1774 al preu de compra s'hi havia afegit una petita quantitat per certes despeses, la qual cosa vol dir que en els altres casos es tractaria de beneficis bruts (Núria Sales, "Ramblers, traginers i mules", op. cit., p. 73). Les diferències són massa grans entre un nombre tan reduït de casos com per fer cap me

na d'estimació general. Però és evident que la parceria de vaques de Bergués de principis de segle era una forma prou profitosa d'esmerç , en relació a d'altres operacions de venda de bestiar de la segona meitat del XVIII.

- 47) La primera prospecció feta per Núria Sales dels Llibres de deutes de mules de la casa Cortadellas, i d'altres associades, ja ha revelat que de la venda de bestiar s'en derivava sovint, i sobretot en les conjuntures més crítiques com ho fou el tombant de segle XVIII-XIX, la pauperització i pèrdua de terres i altres béns de força membres de la petita pagesia en favor dels qui actuaven de ramblers ("Ramblers, traginers i mules", op. cit., pp. 79-80).
- 48) El contracte de venda a carta de gràcia suposava una venda amb dret de retracte, això és mantenint el venedor el dret a recuperar la cosa venuda retornant el preu satisfet pel comprador. Comportava generalment una rebaixa en el preu de la cosa, i la diferència era precisament el valor d'aquell dret de retracte que el detentor podia vendre a una tercera persona o bé al propi comprador de la cosa, esdevenint en aquest darrer cas la venda definitiva. El contracte podia funcionar en diferents direccions i donar lloc a pràctiques econòmiques de significat força divers, o fins i tot de sentit contrari; però gairebé sempre es derivava, o implicava de fet, una prèvia situació d'endeutament d'una de les parts, habitualment via censals, debitoris o violaris. Vegeu l'article de Llorenç Ferrer, "Censals, vendes a carta de gràcia i

endeutament pagès al Bages (s. XVIII)" a Estudis d'Història Agrària, 4, 1983, pp. 101-128, i els capítols posteriors d'aquest treball, "L'Església, el crèdit i la usura a Cervera en el segle XVIII" i "Capital usurari i sorgiment històric del sistema capitalista".

- 49) El títol del marquesat de Rubí fou concedit el 1694 a Josep Antoni de Rubí i de Boixadors, militar i polític austriacista que va haver de marxar en acabar la guerra de Successió. Després va passar als Pignatelli que s'enllaçaren en el s. XVIII amb el llinatge dels Corbera-Santcliment. Segons la resposta a l'enquesta de Zamora, el 1790 era senyor de Talavera en Gaetà Maria de Santcliment Oliu i de Pignatelli, baró de Llundars, Talavera i Pavia. Pagaven al dit senyor "el Diezmo de espiga, de ll una, de vino de 10 una, de legumbres 10 una" (Notícias que Desea Adquirir Don Francisco de Zamora Para la Historia de los Pueblos de Cataluña, del lugar de Talavera..., 1790, Biblioteca del Palau Reial, Madrid, Ms. 2472).
- 50) L'alta vulnerabilitat de les explotacions agràries, cerealícoles en particular, amb rendiments per unitat sembrada baixos ha estat posada de manifest per B.H. Slicher van Bath a Historia agraria de Europa occidental, 500-1850, Península, 2ª ed., 1978, pp. 30-35.
- 51) Pot ser una interessant manifestació de funcionament patriarcal el fet que fos Josep Bargués qui va seguir cobrant aquestes pensions, segons les anotacions que apareixen en el llibre fins al 1737. Malauradament desconeix

xem el parentiu i la mena de relacions entre el cap de família i aquesta Maria Angela, casada pel que sembla amb un Dalmau.

- 52) A. Duran i Sanpere, Llibre de Cervera, op. cit., p. 309.
- 53) Tractaré aquests casos més andavant, a propòsit d'altres exemples. Val la pena fer referència en aquest punt a què, a més del marge de maniobra que la mateixa llei permetia, sempre hi havia maneres d'esquivar-la. El llibre de Bargués conté algunes anotacions fosques d'aquesta mena. Per exemple, el 1717 parla d'un acte de venda de quatre peces de terra per 341 lliures a un tal Jaume Trullols de Talavera en el qual "en cara que diu en mon nom la veritat se trobara de tot en altre acte... en poder del Sr Joseph Montaner..." L'any 1711 diu haver signat un rebut a Ramon Fabregues per 576,8 lliures, "y si compren un recibo diu a perdut de 240 lliures, que si per algun tems axie dit resibo no sie de valor, que si dit pape es de maygor quantitat se te de paga a dit Fabreges y si es de menos o te de refer dit Fabregues".
- 54) "Nota de quant mon pare, en la casa que jo vas compra en lo care maygo, vui, als 7 juriol de 1702, y es mort en tots los sacraments..."
- 55) Segons anotació que amb tota seguretat ja no és del propi Josep Bargués, havent-se executat l'heretat el 1731 els Bargués van recobrar-la amb una concòrdia signada el 1752. És l'únic cas esmentat en el llibre d'un bé de la casa Bargués afectat per una situació de veritable empe

nyorament. Probablement a causa de la situació ja compromesa en què deuria arribar-li, l'hereu Bargués no va estar interessat en rescatar-la preferint, com hem vist, esmerçar temps i diners en adquirir selectes sorts de regadiu en els recs de la ciutat.

- 56) Llevat, és clar, dels censalistes d'aquella heretat de Montfalcó entre els que es comptaven el regidors i el rector de la dita població. Foren censalistes creditors de Josep Bargués, a més de la Comunitat de preveres de Cervera com a tal, la Confraria de Sant Nicolau, el Rector, el Domer Francesc Nuix i, per un sol censal l'import del qual no es menciona, l'Hospital de Castelltort. Sobre aquest darrer, vegeu A. Duran i Sanpere, Llibre de Cervera, op. cit., pp. 227-238.
- 57) El doctor Pere Jaume Alió de Riber havia contret amb la Confraria de Sant Nicolau dels preveres de Cervera un censal de 1.600 lliures, amb l'Hospital de pobres malalts un de 500, amb el Convent de Sant Agustí un de 20, i l'únic a favor d'un particular de Sedó de 100 lliures estava en litigi ("Copia exacta y Individual del Inventari dels bens Dexà lo Dr. Pere Jaume Alió de Riber lo dia de son obit que fou en Riber als 14 juny 1749...", Inventaris, Arxiu Solsona, Cervera).
- 58) Fill de Paula Mora, primera sogra de Josep Bargués, i germà d'Isabel, primera muller d'aquest.

NOTES DE LA SECCIÓ III

Cap. 11, L'Església, el crèdit i la usura
a Cervera en el segle XVIII.

NOTES

- 1) A. Duran i Sanpere, Llibre de Cervera, Curial, Barcelona, 1977, pp. 243 i següents.
- 2) Idem., p. 241.
- 3) A. de Massot, "Noticias de la ciudad y término de Cervera en satisfacción al interrogatorio que el S^{or} Dⁿ Francisco de Zamora envió al D^r Dⁿ...", 1789, (manuscrit), Biblioteca del Palau Reial, Madrid, Ms. 2468, pregunta 9, foli 9. Segons Agustí Duran i Sanpere l'obra fou començada a principis del segle XIV i s'allargà tot el XV (llibre de Cervera, op. cit., p. 130).
- 4) Idem., preg. 10, fs. 9-11. Veure també el capítol dedicat a l'església de Santa Maria per A. Duran, op. cit., pp. 126 i següents.
- 5) Idem., preg. 10-11, fs. 9-11.

- 6) Idem., preg. 16, f. 13. El mateix en l'enquesta de 1716 comentada per A. Duran, op. cit., p. 406. En el segle XIV, segons un estudi sobre "La dècima eclesiàstica del deganat de Cervera (1366)" de Prim Bertran (Miscel.lània cerverina, IV, op. cit., 1986, pp. 67-86), el clero secular de la vila ja era molt heterogeni, fora del rector i degà de la comunitat, els quatre domers i el sagristà. Dóna una relació de vint-i-dos beneficis fundats a les capelles i altars de l'església de Santa Maria, als quals caldria afegir els instituïts a les capelles d'altres esglésies de la vila, que eren un mínim de dinou. En total el document relaciona noranta-set beneficis a l'interior de la vila, quantitat que coincideix amb el testimoni, molt més tardà, d'Andreu de Massot. Les rendes que tenien annexes variaven molt, destacant-se per la quantia el dels rectors de Sant Antoni i Santa Maria, i les dels quatre domers o hebdomadaris (vid., al respecte, la nota següent).
- 7) Domer era el beneficiat que s'alternava setmanalment en les celebracions litúrgiques, l'administració de sagraments i la presidència del cor. La sagristia disposava a les parròquies grans d'un lot de béns propis, la qual cosa feia molt cobejat aquest benefici. Xantre o Cabiscol era la dignitat que dirigia el cant coral i l'ensenyament musical, així com les institucions docents no municipals de la població. Passioner era el sacerdot

destinat a assistir als malalts impedit.

- 8) B.P.R., Ms. 2468, preg. 17, f. 15.
- 9) idem., preg. 19, f. 16. Al Cens de Floridablanca de 1787 hi apareix un nombre superior d'eclesiàstics seculars: "1 cura, 46 beneficiados, 1 teniente de cura, 1 sacristán, 3 acólitos, 51 ordenados a título de patrimonio, 3 ordenados de menores". (J. Iglésies (ed.), Vol. II, p. 225).
- 10) Agustí Duran i Sanpere narra una curiosa història sobre la confecció d'una creu processional d'argent daurat per la Confraria de Sant Nicolau, la qual havia de ser més gran que les creus de les demés confraries de la vila ("La Creu de Sant Nicolau", Llibre de Cervera, op. cit., pp. 173-180). Segons el mateix autor, les Ordinacions que uniren ambdós cossos del clero secular cerverí no haurien estat dictades fins a 1781 (idem., p. 174).
- 11) La pèrdua de gairebé la totalitat de llibres de baptismes de l'Església parroquial de Cervera fa impossible assajar la identificació per aquesta via. La recerca per mitjà dels protocols notariais esdevenia massa laboriosa per portar-la a terme en el marc d'aquest estudi.
- 12) "Llibre de Joseph Bargues Massot, comencat vui als 25 Abril de 1699. Jesus, Maria, Josep...", A H C
- 13) "Llibre de Debits y Credits, any 1739", A H C , F. C. P. n° 304.

- 14) Per a l'anàlisi dels sistemes d'herència com a estratègia reproductora tant d'un patrimoni familiar com de l'entramat de relacions socials, d'un sistema socio-econòmic, és ja clàssic el volum: J. Goody, J. Thirsk i E. P. Thompson (eds.), Family and Inheritance. Rural Society in western Europe (1200-1800), Cambridge U.P., 1976. A la seva contribució al volum E.P. Thomson observa que "cuando analizamos sistemas hereditarios, no debemos olvidar que una de sus funciones de importancia en ciertas sociedades campesinas y de pequeños tenentes, consistía precisamente en ser garante, a través de las generaciones, de la seguridad del interés del terrateniente o del prestamista sobre la deuda del labrador" (Traducció castellana a Tradición, revuelta y consciencia de clase, Crítica, Barcelona, 1979, p. 139). I afegeix en un altre lloc, argumentant la necessitat de què l'anàlisi dels sistemes d'herència s'entengui en la seva dimensió social i de classe: "el siglo XVIII tenía también un tercer entramado complementario para las clases poseedoras: el de la influencia, promoción en los cargos, compra de destinos, reversión de sinecuras, puestos dentro de la Iglesia, y así sucesivamente. En este entramado de nepotismo e influencia, la posesión no lo era todo: había que complementarla con la continuidad de los intereses y las conexiones políticas apropiadas. Había que tener el puesto (o conseguirlo para el hijo) y mantener también la influencia para explotar la posición al máximo. Los padres se ocupaban de lo primero, el hijo debía entendérselas con lo segundo" (op. cit., p. 170).
- 15) R. Garrabou, La Evolución de la Estructura Agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días, Te

si de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1962, pp. 142-145.

- 16) Excepció assenyalada pel propi Ramón Garrabou, op. cit., p. 143.
- 17) B. Clavero, Mayorazgo, propiedad feudal en Castilla (1369-1836), Siglo XXI, Madrid, 1974, pp. 172-175, i J. Iglésies (ed.), Cens de Floridablanca, op. cit., Vol. II, p. 225.
- 18) "Las capellanías, los curatos y beneficios, contitufan otro tipo de propiedad eclesiástica, muy frecuente en la Segarra. Si bien más numerosos que los conventos, su peso en el reparto de la propiedad era minúsculo. En general eran propiedades de reducida extensión y de no muy buena calidad", Ramón Garrabou, op. cit., pp. 143-144. Però la possessió de moltes petites parcel·les disperses era la norma a la ciutat i a la comarca, i les que tenia l'Església de Cervera es caracteritzaven, com hem vist, precisament per l'alt percentatge de terra de regadiu o de secà de bona qualitat.
- 19) Per exemple, al Llibre de Debits y Credits de la Confraria de Sant Nicolau hi trobem l'arrendament cap a finals del segle XVIII i principis del XIX d'una sort a la Curullada i una altra a Granyenella (per unes 20 i 25 lliures anuals respectivament). També apareixen vendes de terres que normalment havien arribat a mans de l'Església "per pensions cessas" d'un censal situades a municipis com ara Sedó, Montcortés o Agramunt. Això segon serà tractat extensament més endavant.

- 20) Notícias... op. cit., preg. 34, f. 39.
- 21) idem., preg. 39, f. 45.
- 22) "Fundació de misses en la Iglesia de Sant Miguel feta per Joseph Morondo", 1776, A H C , F. C. P., nº 152. El càlcul del lloguer a partir del preu i viceversa es fa "a raó de censal", representant aquell el 5% d'aquest, procediment utilitzat pel cadastre.
- 23) Segons el "Flech unich de S. Miguel", A H C , F. C. P. nº 157.
- 24) L'exempció del pagament de delmes en el terme de la ciutat era, com ja hem assenyalat, una important ensenya de la identitat de Cervera com a comunitat. Tant, que hom dubta a vegades dels termes tan categòrics amb què autors com Josep Corts o Andreu de Massot neguen l'existència de cap pagament de parts de fruits al clero. En una enquesta del 1716 de la que Agustí Duran i Sanpere dóna un breu extracte (no he pogut localitzar el manuscrit a l'AHC) es deia que a la ciutat es pagaven primícies que eren privatives del rector i dels quatre domers. Si Massot ens informa correctament, el rector era nomenat pel Bisbe de Solsona i els quatre domers el monestir de Ripoll fins a 1774.
- Però segons Duran i Sanpere l'enquesta afegia que el pagament de primícies era voluntari, i representarien unes quaranta quatre quarteres de blat i deu càrregues de vi les quals, aplicant els mateixos preus de l'enquesta, sumarien uns 892 rals (Llibre de Cervera, op. cit., p. 404).

25) "Llibre de Debits y Credits, any 1739", A H C , F.C.P. n° 304; "libro donde van notados los arrendamientos...", 1847, A H C , F.C.P. n° 102.

26) Manquen encara suficients estudis per efectuar una contrastació comparativa que permeti obtenir una visió de conjunt de la importància dels censals en el conjunt d'ingressos de l'Església, i del grau de participació i el paper específic del clero en el conjunt de la teranyina censalista. Entre 1640 i 1642 els ingressos provinents de censals i altres deutes al seu favor representaven, segons J.H. Elliott, un 21,9% de totes les rendes del capítol de la Seu d'Urgell; altres partides consistents en participacions a les rendes de nobles i comuns -un 5,8% del total- podrien estar però també relacionats amb mecanismes d'endeutament (La rebelión de los catalanes, 1598-1640, Siglo XXI, Madrid, 1977, p. 498).

Un balanç de les rendes de la Seu de Manresa efectuat el 1841 per saber què calia desamortitzar donava un 28,2% d'ingressos per pensions corrents de censal, però una quantitat més de dues vegades superior a totes les entrades s'anotava a pensions endarrerides o incobrables (Llorenç Ferrer, "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages, S. XVIII", Estudis d'Història Agrària, 4, 1983, p. 106).

Esteban Canales obté a partir d'un cens de la riquesa eclesiàstica de la diòcesi de Barcelona d'origen similar a l'anterior la següent composició d'ingressos pel quinquenni 1805-1816: finques, el 17,84%; drets d'estola, el 4,34%; delmes, el 34,29%; i censos i censals el 43,53% (342.035 lliures). És evident la importància

dels censals tot i no poder-se distingir entre aquests i els censos d'altra naturalesa. Esteban Canales considera, però, que aquesta partida estava indegudament inflada, i escriu -contradictòriament amb aquestes i altres dades similars- que l'Església, "pródiga en patrimonio, no lo era tanto en rentas". Segons aquest mateix treball, les rendes dels beneficis haurien provingut de censos i censals en una proporció encara superior (78,45%) ("las rentas de la Iglesia en vísperas de la revolución liberal: el ejemplo de la diócesis de Barcelona", Ier Col.loqui Basc-Català d'Història, Sitges, de sembre de 1982, exemplar mecanografiat).

En el cas de la rica parròquia de Santa Maria de Mataró estudiada per Josep Mª Fradera el delme era de llarg la partida més important a la segona meitat del segle XVIII, representant fundacions i altres partides que podrien haver estat dotades amb censals només una quarta part del total ("Evolució del delme i les finances de Santa Maria de Mataró, 1727-1825", Ier Col.loqui d'Història Agrària, Barcelona, octubre de 1978, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 247-269).

Censos i censals sumaven en els ingressos del clero parroquial del Baix Camp Tarragoní, estudiats per Salvador Rovira, una mitjana anual de 23.536 rals entre 1829 i 1833, quantitat equivalent al 24% del total ("Propietats agràries i rendes del clergat parroquial de la comarca del Baix Camp, 1829-1840", Ier Col.loqui d'Història Agrària..., op. cit., pp. 271-281).

La situació deuria ser força variada en el conjunt del Principat, però un percentatge d'ingressos en concepte de censals no inferior a la quarta part del total podia haver estat força comú en el cas del clero secular, el

parroquial en particular. En quant al clero regular, Joan Mercader va posar de manifest la importància dels censals, sobretot en relació als censos d'altra mena, en les rendes dels monestirs de Santes Creus i Scala Dei ("Incidències político-socials damunt la propietat monacal catalana en el primer terç del segle XIX, Ier Col.loqui d'Història del Monacisme Català, Santes Creus, 1967, pp. 183-208). Segons Ignasi Feliu, les percepcions en espècie del monestir de Serrateix durant el segle XVIII representaven en valor monetari menys de la tercera part de les rendes de censals i donacions (El monestir de Serrateix. Una aproximació a la seva història, Ed. Montblanc, Granollers, 1977, p. 57).

Quan es tractava d'hospitals i fundacions similars la proporció de rendes en forma de pensions de censal acostumava a ser també molt elevada. A l'Hospital de Sant Andreu de Manresa, el producte anual de 120 censals representava un 54,5% de tots els ingressos en 1834 (Llorenç Ferrer, "Censals, vendes a carta de gràcia...", op. cit., p. 106).

Per a la resta d'Espanya -tret del País Basc-, Pierre Vilar va xifrar amb les dades del cadastre d'Ensenada en un 73% la proporció de rendes d'origen hipotecari percebudes per l'Església, important uns 28 milions de rals als que caldria afegir els ingressos per misses i altres serveis religiosos ("Estructures de la societat espanyola cap al 1750", Recerques, 1, 1970, p. 12-13). El mateix percentatge el situa per Astúries en un 76% de tot el capital censual cap a 1720 un estudi de José Ubaldo Gómez. Des del 1680 aquesta participació hauria anat en augment, parant finalment en mans de l'Església el 93% de totes les vendes de títols censuals (representen

tant aquestes el 31,9% del capital) i havent estat també el clero el promotor del 87% de les execucions (que traspassaren a l'Església un altre 21,3% del capital censual) ("El censo redimible y al quitar: un mecanismo real de transferencia de la propiedad", Estudis, 6, 1977, pp. 9-13).

Emiliano Fernández de Pinedo creu que al País Basc la participació de l'Església en les pràctiques censuals era inferior a la de Castella, però de tota manera, afegint-hi les entrades d'obres pies, capellanies i fundacions diverses, el percentatge s'hauria acostat n el segle XVIII a la meitat del total (Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco, 1100-1850, Siglo XXI, Madrid, 1974, p. 300). De posseir entre un 32 i un 50% de tots els préstecs efectuats en el darrer terç d'aquell segle, l'Església hauria vist minvar aquesta quantitat fins al 12,9% de 1820-29 ("Del censo a la obligación: modificaciones en el crédito rural antes de la primera guerra carlista en el País Vasco", Ier Col.loqui Basc-Català d'Història, op. cit., exemplar mecanografiat).

També la importància del prestamisme eclesiàstic en els deutes municipals pot haver estat un tret molt general. A Sóller el clero posseïa el 42,65% de tots els censals de la universitat en 1685 i un percentatge molt similar encara el 1758, tot i haver baixat al 31,6% cap a 1740 (Plàcid Pérez Pastor, "Evolució dels censals de la Universitat de Sóller, 1685-1760", Institut d'Estudis Balearics, 7, 1982, p. 85).

- 27) "Catálogo de los nombres de los censatarios, con expresión de las fundaciones á que pertenecen... el cual pue-

de servir també per la formació del llebador, AHC,
F.C.P., s.n.

28) "Plech unich de S. Miguel en que estan recopilats tots
los censals que no tenian plech, ni numeros destinats
en lo arxiu de la rnt. Comunitat de Cervera", AHC, F.C.
P. nº 157.

29) "Llibre nou de rendas dels censals de les universitats
de la rnt. Comunitat de Preveres de Cervera, Confraria
de St. Nicolau y Causes Pies, fet en lo any de 1702,"
AHC, F.C.P. nº 105.

30) Per sumar les pensions s'ha suposat un interès del 3%
en la segona font, que dóna l'import del deute en capi-
tal, ja que per les característiques de lletra i format
sembla redactada després de 1750. Això no soluciona el
problema de la datació que es comenta més endavant.

En quant a si les quantitats podrien ser completes,
s'ha trobat i consultat també un quart volum que porta
per títol el de "Llevador de rendas desde 1703 a 1739"
(AHC, F.C.P., nº 300). Per les dates podria tractar-se
del llibre de pensions cobrades després del llibre nou
redactat el 1702 i que sembla ser el més antic dels tres
utilitzats. Però el dit llibre nou ho és només per a
les universitats i comuns, mentre l'esmentat llevador
anota, de forma molt confusa, únicament pensions paga-
des per particulars. Podria ser el llibre (o un d'ells)
on s'anotarien en brut cada any les pensions corrents
i les endarrerides per fer-ne memòria. En conseqüència,
s'ha cregut més prudent no afegir aquesta informació
-de tota manera molt difícil de sistematitzar- a la de

les tres altres fonts.

Tot plegat denota un estat de confusió que sembla ha ver estat, en qualsevol cas, la norma en la totalitat dels comptes parroquials. Un factor molt decisiu d'a questa disbauxa fóra probablement la divisió de la pro pietat de tots els béns posseïts pel clero secular en tre diferents fundacions i cossos, la qual cosa ens hau ria de fer desconfiar de tota mena de censos i estadís tiques de la riquesa eclesiàstica que probablement es tiguin en general mancades per defecte.

- 31) La qual cosa és, obviament, una feina immensa. Com ja s'ha dit, un llibre de redempcions arriba fins a 1929.
- 32) "Llibre de comtes de colecta format en lo any 1821, pero conté los comtes de desde lo any 1814 fins al present," AHC, F.C.P., s.n.
- 33) "Tomo de aniversaris, fet en 1736", AHC, F.C.P., nº 17.
- 34) L'acceptació d'aquests termes mercantils en l'oferta de serveis religiosos no sempre era però de bon grat i sen se reticències. L'any 1626 va produir-se, per exemple, una agra polèmica entre el Consell de la Ciutat i la Co munitat de preveres per haver aquesta augmentat la ca ritat dels enterraments (A. Duran i Sanpere, Llibre de Cervera, op. cit., p. 397).
- 35) La imprescindible delimitació teòrica de l'objecte d'es tudi imposa els seus límits a la mena de realitat histò rica que hom hi pot inquibir sense que tot plegat gri nyoli. Quan l'historiador de l'economia es troba amb

què la recerca d'indicis que apareixen en el seu pla d'anàlisi el desplacen cap a un de ben diferent és preferible declarar la pròpia perplexitat a pretendre aplicar-hi uns instruments desenvolupats per capir un altre ordre de coses. Si a continuació es prossegueix l'estudi del censalisme eclesiàstic sota paràmetres econòmic-socials és perquè aquests els considero adients per entendre importants mecanismes que lligaven l'Església com a institució amb els seus censataris. No s'ha de considerar, però, que amb això es vulgui dir que aquell punt de vista permeti sempre esbrinar suficientment totes les dimensions del fenomen.

- 36) "Fundació de Misses en la Iglesia de S. Miguel feta per Josep Morondo", 1776, AHC, F.C.P., nº 152.
- 37) Àpoca inserida al mateix volum citat a la nota anterior.
- 38) Lligall de Censals, AHC.
- 39) Veure la nota 36.
- 40) Repartiment del cadastre, llibre de traspassos, Vol. II, f. 657. La parcel·la era d'un jornal i mig de terra campa de 3ª qualitat, vinya també de 3ª classe i erm.
- 41) La mateixa font que en el cas anterior. És la parcel·la num. 114 traspassada l'any 1758.
- 42) Llorenç Ferrer, "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)", Estudis d'Història Agrària, 4, Barcelona, 1983, i "Ventas a carta de

gracia y endeudamiento en la comarca del Bages en el siglo XVIII", ponència presentada a les II^{ones} Jornades de Metodologia Aplicada a les Ciències Històriques (exemplar mecanografiat). Pel funcionament d'instruments jurídics anàlegs a Galícia i Astúries, vegeu respectivament, els articles de José Ferreiro "Fuentes para el estudio de las formas de 'crédito popular' en el Antiguo Régimen: obligaciones-préstamo, ventas de renta y ventas de censos", Actas de las I^{as} Jornadas de Metodologia Aplicada a las Ciencias Históricas, Vol. III, Universidad de Santiago de Compostela, 1975, pp. 763-780, i de José Ubaldo Gomez, "El censo redimible y al quitar: un mecanismo real de transferencia de la propiedad", Estudis, 6, 1977, pp. 5-25.

- 43) AHC, fons notarial, 68C4 Cervera, notari Mulet, manual 1792, f. 224-226. Els exemples són nombrosíssims. Al "Llibre de contes de Colecta format en lo any 1821" (AHC F.C.P., s.n.) trobem un altre pagès que esdevé arrendatari de la terra que posseeix al poble de Portell i que està obligada amb un 25e a favor de l'Església parroquial. Pagava 40,5 lliures anuals.
- 44) Em refereixo al tret estructural de la renda feudal com a detracció d'excedent des d'instàncies situades a fora del procés de producció, tendencialment inhibidores de l'augment de la productivitat del treball. Que aquest tret no és pas contradictori amb un increment del volum de renda feudal superior a l'experimentat per la població, la producció i els preus en les fases de creixement expansiu de les economies pre-industrials, ha estat posat de manifest, en el cas català del XVIII, per Pierre

Vilar (Catalunya dins l'Espanya moderna, Vol. III, sec
ció III E i IV). Un factor decisiu de l'augment relatiu
de la detracció senyorial en el XVIII català, citat pel
propi Vilar, fou la importància de les deduccions de
parts de fruits proporcionals a la collita, com per exem
ple el delme, en el conjunt d'aquell ingrés; així com de
certs monopolis com eren forns i sobretot molins fari-
ners i d'oli, i els diversos drets sobre la circulació
de mercaderies. (Sobre això darrer, veure les observa-
cions de J. Torras a "sobre la renta señorial en Catalu
ña a fines del siglo XVIII", La economía agraria en la
Historia de España, Alfaguara, Madrid, 1979, pp. 321-327
i el treball col·lectiu "Moviment de l'ingrés senyorial
a Catalunya, 1770-1835" a Recerques, 8, 1978, pp. 51-72).

L'estudi del progressiu endeutament nobiliari al llarg
de l'Edat Moderna, a banda de les observacions de J.H.
Elliott a La Revolta dels Catalans, ha estat tot just
iniciat per Eva Serra ("Evolució d'un patrimoni nobilia
ri català durant els segles XVII i XVIII. El patrimoni
nobiliari dels Sentmenat", Recerques, 5, 1975, pp. 33-
71).

- 45) "Llibre nou de las rendas dels censals de las universi-
tats de la Rnt. Comunitat de preveres de Cervera," AHC,
F.C.P., nº 157.
- 46) Llibre del repartiment de la quístia, 1715-1718, AHC.
Segons l'enquesta de 1716 ja citada, l'origen de l'em
penyorament del bolletí es situaria en 1479 i no 1488,
i els creditors serien 179 (Llibre de Cervera, op. cit.,
pp. 404-405).

- 47) "El butlletí era pagat pels naturals i pels forasters per tota cosa comprada o venuda, a raó de 6 diners per cada lliura del preu de l'operació, o per cada quartera de gra" (A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., p. 404). La seva semblança amb l'impost de la bolla sembla recomanar la grafia bolletí, que és la que més sovint apareix a la documentació mateixa.

- 48) J.H. Elliott, la Revuelta de los Catalanes, op. cit., p. 34; A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., pp. 444-445.

- 49) J.H. Elliott, idem., pp. 34-36, 244, 276, 378 i 384. A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., pp. 395-400.

- 50) Llibre de Cervera, op. cit., p. 395.

- 51) Lligall de Censals, AHC.

- 52) Les alteracions monetàries de 1640-54 al Principat, a P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya Moderna, op. cit., vol. II, pp. 365-387. El 1641 va encunyar-se moneda a Cervera, i la Comunitat de preveres accedí a la demanda dels paers de disposar de l'or i l'argent de l'església per fer front a les necessitats de la guerra (A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., p. 398).

- 53) Per conèixer la totalitat del deute caldria sumar els censals objecte de la nova concòrdia de 1661 amb els que s'arrossegaven del segle XV, afegir-hi les pensions vençudes i no pagades, i comparar finalment el resultat amb les entrades habituals del comú. Si acceptem però

els termes en què ho planteja la concòrdia citada, això és deixant de banda els ingressos del bolletí i de la guístia per estar ja empenyorats, o haver de servir per fer front a necessitats immediates, el nou deute contret a mitjan segle XVII era unes 28 vegades superior a les entrades corrents que restaven lliures per cobrir-lo. Només per pagar regularment les pensions d'aquest deute haurien fet falta unes dues mil lliures, en lloc de les mil quatre-centes disponibles. Pot servir de comparança el deute barceloní estimat el 1653 en 5.753.223 lliures anuals, per uns ingressos que hom esperava allargar fins a 202.000 lliures anuals. La relació entre deute i ingressos era també de 28,5 (P. Vil·lar, Catalunya dins l'Espanya Moderna, op. cit., vol. II, p. 366).

- 54) Al registre d'entrades de la Taula de Canvi de Cervera de l'any 1650 hom troba que de cop una sèrie de particulars quiten censals a favor de l'Església parroquial, o de beneficiats particulars. És de suposar que aquests capitals, que l'Església feu retornar en la dita conjuntura, anaren directament a cobrir el deute municipal a través de la Taula de Canvi mateixa. (J. Mª Llobet, La "Taula de Canvi" de Cervera..., op. cit., p. 190).
- 55) La còpia de la carta es troba a continuació de la concòrdia de 1661, al mateix lligall de Censals ja citat a la nota 51

- 56) En 1653 els censals de la ciutat de Barcelona eren venuts entre particulars a la quarta part del seu valor nominal. El 1660 es va reduir la pensió dels creats entre 1644 i 1647 al 3%, els de 1648-1650 al 2% i els de 1651-1653 al 1,5% (P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya Moderna, op. cit., vol. II, p. 369). Desconec l'interès que la pensió acordada a la concòrdia de Cervera de 1661 representava en relació al valor nominal dels censals creats en 1650-1651, donat que la dita concòrdia posa directament el capital ja reduït.
- 57) Veure la nota 52. El segrest de les joies de l'Església pel Consell de la ciutat ja s'havia produït, i no sense greus tensions, al segle XV durant la guerra de Joan II. Els consellers intervenien directament en la guarda de reliquiaries i creus d'argent de les esglésies de la ciutat, efectuant sovint inventaris d'uns béns "damunt dels quals -diu Agustí Duran- creia el consell tenir el dret de tutela". Successives pignoracions d'aquestes joies tingueren lloc a la primera meitat del segle XV, i durant la guerra civil catalana veient-se els paers impossibilitats de pagar llurs soldats foren del "parer que dispenguem tot quan la vila ha, així de esglésies com altres coses ans de no venir en mans e poder de tants tirants e cruells enemichs". En particular adreçaren llurs mirades envers als béns mobles de l'Església, "lòs quals la vila ha fets i pagats". Malgrat les amenaces d'excomunicació, es procedí al segrest de vàries d'aquestes joies. Durant el segle XVIII encara es feien inventaris municipals de joies de l'Església,

i durant el XIX moltes d'elles foren també sacrificades (A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., pp. 191-195).

- 58) AHC, F.C.P. nº 105.
- 59) A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., p. 404-405.
- 60) Llibre de la Quístia, 1715-1718, AHC.
- 61) Llibre de la Quístia, 1719, AHC.
- 62) "Llibre en lo qual se continuaran las lluhizions dels censals vindran ha lluirse y respectives solucions de las pencions de ells, per lo il.lustre Aÿuntament de la present ciutat de Cervera...", 1743, AHC, F.C.P. nº 133. El subratllat és meu.
- 63) A més del volum citat a la nota anterior, "Apochas firmadas per los acrehedors censalistas del comú ó Universitat de la present Ciutat en lo any de... entre parts de la Reverent Comunitat de Preveres de La Iglesia Parroquial de la mateixa ciutat en un, y son ilustre Aÿuntament de l'altre". N'hi ha quatre corresponents a 1747-48, 1749, 1751 i 1753. AHC, lligall de Censals.

- 64) "Relación de los Emolumentos de la Ciudad de Cervera, según certificación dada por Francisco Pomés y Jordana, notario y secretario del Ilustre Ayuntamiento de dicha ciudad, echo en 4 de Diciembre de 1743", Cadastre-Manifest, 1744, AHC.
- 65) Notícias de... Cervera, op. cit., preg. 29, f. 21-22; A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., f. 209; Ceferí Rocafort, Geografia General de Catalunya, op. cit., p. 363.
- 66) Notícias..., op. cit., preg. 29, f. 21-22; el mateix a C. Rocafort, op. cit., p. 363.
- 67) Llibre de Cervera, op. cit., p. 406.
- 68) idem., p. 210.
- 69) Notícias..., op. cit., preg. 29, f. 21-22.
- 70) J. Iglésies (ed.), El Cens del Comte de Floridablanca, 1787, op. cit., vol. II, p. 225.
- 71) T. Bertran Soler, Itinerario descriptivo de Catalunya, Barcelona, 1847, p. 167.
- 72) Notícias..., op. cit., preg. 31, f. 31-33. També C. Rocafort, Geografia... de Catalunya, op. cit., p. 363.
- 73) A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., p. 406; J. Iglésies (ed.), Cens de Floridablanca, op. cit., vol. II, p. 226; A. de Massot, Notícias..., op. cit., preg. 31,

f. 31-33.

- 74) Notícias..., op. cit., preg. 30, f. 29-31; C. Rocafort repeteix la informació de Massot; veure també A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., pp. 203-208, i J. Iglésies (ed.), Cens de Floridablanca, op. cit., vol. II, p. 227.

- 75) Notícias..., op. cit., preg. 30, f. 29-31. L'adventici era la quantitat total percebuda en concepte d'honoraris d'assistència a enterraments, funerals, casaments, baptismes i despatx de documentació eclesiàstica.

- 76) Notícias..., op. cit., preg. 32, f. 33-35; C. Rocafort, op. cit., p. 364; A. Duran, op. cit., pp. 227-238 i 406; J. Iglésies (ed.), Cens de Floridablanca, op. cit., vol. II, p. 226.

- 77) Notícias..., op. cit., preg. 33, f. 35; C. Rocafort, op. cit., p. 364; A. Duran, op. cit., pp. 309 i 322.

- 78) Segons l'obra de Caietà Barraquer, Las casas de religiosos en Cataluña (Barcelona, 1906), la propietat del Monestir de Montserrat als voltants de Cervera era, abans de la desamortització, de 289 jornals en lloc dels 134,5 que apareixen al cadastre-manifest de 1744. Si l'equivalència del jornal amb l'hectàrea és la mateixa que la d'aquest cadastre, això significarien 125,9 has. Desconec si la possessió dels monjos benedictins s'extenia a d'altres termes municipals veïns al de Cervera.

- 79) A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., pp. 14, 213 i 220; C. Rocafort, Geografia... de Catalunya, op. cit.,

pp. 362-363; J. Iglésies (ed.), Cens de Floridablanca, op. cit., vol. II, p. 225; Andreu de Massot, Notícias... de Cervera, op. cit., preg. 34, f. 35-39.

- 80) Notícias..., op. cit., preg. 35, f. 39-41; A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., p. 396.
- 81) J. Iglésies (ed.), Cens de Floridablanca, op. cit., vol. II, pp. 225-227.
- 82) "Tiene, por estatutos, cuarenta y seis cátedras, las ventidós de propiedad o perpetuas, cinco de las cuales... están respectivamente vinculadas a las tres Religiones de Santo Domingo, San Francisco de Asis, y Compañía de Jesús... las cuales provehe Su Magestad mediante terna que la Religión le presenta, y las restantes venticuatro son de regencia, o temporales, de estas las siete... es tán igualmente vinculadas a las dichas Religiones, a sa ber una de Filosofía a cada una de ellas, y a más las cuatro de gramática a la Compañía de Jesús (...) Al pre sente no están aún corrientes todas las Cátedras,... con lo que en el día (1789), solo hay treinta y seis cátedras corrientes (...) El mismo rey su fundador y el Pa pa Clemente XII la favorecieron con muy particulares y distinguidos privilegios ... siendo digno de notarse... el Patronato, que a su Cancelario y Claustro se concedió de ocho Canonicatos, uno en cada una de las Iglesias ca tedrales del presente Principado, los cuales deben presentarse al catedrático más antiguo, y no aceptando este al que le siguió hasta encontrar el que lo aceptó."
- Andreu de Massot, Notícias... de Cervera, 1789, op. cit., pregs. 48 a 50, fs. 55-60. Informació sobre co-

l.legis i altres institucions d'ensenyament a la mateixa font, preg. 44-47, fs. 49-55. Per a la Universitat de Cervera, Manuel Rubió i Borrás, Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera, Imprenta Horta, 2 vols., Barcelona, 1915-16; Josep Me Razquin Jené, Universidad de Cervera, Diálogo Ediciones, Lleida, 1976; Frederic Vila i Bartrolí, Reseña Histórica, científica y literaria de la Universidad de Cervera, Biblioteca de Cervera i la Segarra, Tàrraga, 1981 (1^a ed., 1923); vid., també, l'apartat cinquè, "La gràcia de la Universitat Literària" del capítol primer de la secció II.

NOTES DE LA SECCIÓ IV

Cap. 12, En els orígens de la Catalunya
pobra: Cervera i la Segarra en
l'arrencada industrial catalana.

NOTES

- (1) El 1981 la població de Cervera, amb l'antic terme de la Prenyanosa agregat el 1792, era de 6.444 habitants (F. Pomés, "La Segarra", a Gran Geografia Comarcal de Catalunya, Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1983, pp. 10-43). Manquen estudis demogràfics precisos de l'evolució de la ciutat en el segle XIX, però segons algunes fonts podria haver assolit el 181° prop de sis mil habitants sense el municipi de la Prenyanosa (5.960 veïns, d'acord amb la Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña... mandada formar por el señor intendente general de este ejército y Principado, Don Vicente de Frígola, viuda de D. Antonio Brusi, Barcelona, 1824). Altres censos -una mica més fiables- donen una població propera als cinc mil habitants en diversos moments del segle XIX. Un de 1802 la situa en 5.006 (F. de Dalmases, Guía Histórico-descriptiva..., op. cit., p. 32), i l'administració napoleònica durant l'ocupació francesa reproduïx una xifra gairebé idèntica (ACA, fons de la dominació napoleònica, Caixa I, dossier 26). Segons el cens de 1830, la població hauria sofert una forta disminució -3.497 habitants- seguida d'una ràpida recuperació els anys quaranta i cinquanta del segle XIX, però es tracta de xifres molt dubtoses i no contrastades. El Diccionario Geográfico Universal de 1831 dóna una quantitat molt més alta, de 4.566 habitants ("Diccionario Geográfico Universal, dedicado a la Reina Nuestra Señora... por una Sociedad de literatos", 1831, Vol. II, p. 774), i Tomás Bertran Soler tornava a situar-la per damunt dels 5.000 veïns el 1847 ("Itinerario descriptivo de Cataluña...", 1847, pp. 167-170), mentre el cens de 1842 només en reconeixia oficialment 4.090.

A partir de 1857 les dades són força més fiables. El cens d'aquell any dóna una població de 4.499 (amb la Prenyanosa serien 5.057; vid. F. Pomés, op. cit., pp. 16-17, i R. Pujadas, S. Solé, I. Pujadas, Ll. Benelbas i S. Puig, L'economia de la Segarra. Especialització agrícola i

desenvolupament ramader, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1980, p. 18). La tendència sembla haver estat lleugerament descendent en la segona meitat del segle XIX: de 4.499 el 1857 a 4.325 el 1860 i 4.151 el 1887. En el primer terç del segle XX s'invertiria la tendència, però amb variacions també molt petites: 4.350 el 1900, 4.239 el 1920 i 4.470 el 1936 (F. Pomés, op. cit., p. 14).

En el cens de Floridablanca (1787) la xifra havia estat de 4.628 habitants, i de 2.112 el 1718 (P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, p. 171).

- (2) Elaboració pròpia amb dades de P. Vilar (Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 172-173), F. Pomés (op. cit., pp. 14-16) i L'economia de la Segarra... (op. cit., p. 16). Altres informacions, menys fiables, semblen situar un moment de particular divergència entre l'evolució demogràfica de Cervera i la del conjunt de la Segarra, en els anys quaranta i cinquanta del segle XIX. Si la sospita d'una infravaloració general de les xifres de 1842 i sobretot 1830 no provoqués dubtes suficients per dificultar qualsevol hipòtesi, el fet podria traduir fenòmens socio-econòmics d'una certa importància. La qüestió serà tractada més endavant. En tots els casos, les dades corresponen a la Segarra oficial o administrativa establerta per la divisió comarcal de la Generalitat, que té un valor geogràfic i històric força discutible.
- (3) El concepte de Catalunya pobra fou introduït explícitament per l'estudi de Josep Miró i Ardèvol, Ernest Serra, Frederic Miralles i Agustí Pons aparegut el 1974 (La Catalunya pobra. Introducció a una anàlisi territorial de la pobresa, Nova Terra, Barcelona, 1974). El sistema d'indicadors per a les àrees rurals comprenia l'evolució demogràfica regressiva en el període 1950-70, una participació inferior a la mitjana de Catalunya en el total de llocs de treball industrials creats en el període 1860-1970 i una renda produïda per càpita inferior a les

45.000 pts. (és a dir, inferior a la mitjana de tot l'estat espanyol situada el 1970 en les 56.400 pts.).

Quant el primer indicador, el major percentatge de disminució de població absoluta l'assoliria la Segarra en el període 1860-1900 -un 13%-, mentre els anys 1900-1950 només perdrà un 1% a diferència, per exemple, del Priorat o la Conca de Barberà. En els percentatges de treballadors industrials per comarques en el total de Catalunya de 1964 la Segarra es trobava en els llocs més endarrerits, només superats per l'Alt Urgell, la Cerdanya, el Solsonès i el Priorat, i no va enregistrar cap increment en el període 1963-1968.

L'estudi, més recent, d'Angel Rodriguez i Ramon d'Alòs-Moner (Economía y territorio en Catalunya. Los centros de gravedad de población, industria y renta, Servicio de estudios de la Banca Mas Sardà, Barcelona, 1978), d'on provenen les dades citades a continuació, corrobora l'adscripció de la Segarra a l'arc de la Catalunya pobla rural i introdueix un seguit de precisions i matisos d'interès. En primer lloc, les disparitats intercomarcals de renda mostren una tendència creixent, i la Segarra apareix clarament en el grup -força nombrós- de comarques que combinen un nivell de renda inferior a l'equidistribució amb una taxa de creixement d'aquesta renda inferior a la mitjana (vid. pp. 214-219). Però donat el seu despoblament, que segueix incrementant-se en termes absoluts (24,65 habitants per Km² el 1973, contra una mitjana catalana de 170,08 h/Km²), la situació de pobresa i marginació general ha estat compatible amb un increment de la renda "per càpita" en el període 1967-73 del 16,11%, superior al 13,77% del conjunt de Catalunya.

D'altra banda, la seva mateixa marginació pot haver estat l'origen a aquests pocs habitants de la Segarra algunes conseqüències negatives sobre la qualitat de vida de la monstruosa concentració demogràfica i industrial a l'àrea metropolitana de Barcelona (vid., al respecte, les pp. 55-57 i 105-129).

- (4) AA.VV., L'economia de la Segarra..., op. cit., pp. 28-41.

- (5) Pel cas concret de la Segarra, el monocultiu cerealícol i les seves conseqüències energètiques i ambientals -desforestació, dependència dels fertilitzants i pesticides químics, degradació dels sòls- constitueixen tot un altre conjunt de factors de perspectiva molt problemàtica. Malgrat la manca d'estudis d'ecologia aplicada a la zona, alguns indicis de tot això poden trobar-se en el primer número de la publicació Viure editada per la Masia Ben Viure de Veciana (Revista de l'Estació Agrometeorològica de l'Alta Segarra, 1, 1986).

- (6) Es tracta del treball del Centre d'Estudis de Planificació (J.M. Brunet, I. Busom, E. Estebanell, A. Gratacós, J. Grifoll, J. Sagues, L'agricultura catalana. Estudi econòmic, Fundació Jaume Bofill/Banca Catalana, Barcelona, 1980). L'anàlisi comparativa de la renda agrària i el nivell salarial pot trobar-se a les pp. 239-249. El paràgraf que es reproduïx a continuació correspon a les conclusions, pp. 270-275.

- (7) A.V. Chayanov, La organización de la unidad económica campesina, Nueva Visión, Buenos Aires, 1974. L'"absorció de l'agricultura en el mode de producció capitalista" és el títol d'un célebre article de Claude Servolin (Zona Abierta, 12, 1977, pp. 108-132) que pot servir d'epígraf a una literatura força extensa sobre el tema. Vid., entre altres, M. Etxezarreta (ed.). La evolución del campesinado. La agricultura en el desarrollo capitalista, Servicio de Publicaciones Agrarias del Ministerio de Agricultura, Madrid, 1979; G. Postel-Vinay, La rente foncière dans le capitalisme agricole, Maspero, Paris, 1974; S. Amin y K. Vergopoulos, La question paysanne et le capitalisme, Anthropos, Paris, 1977; C. Faure, Agriculture et capitalisme. Essai sur les rapports de production en agriculture, Anthropos, Paris, 1978; Ch. de Crisenoy, "Capitalism and Agriculture", Economy and Society, Vol. 8, num. 1, 1979,

pp. 9-25; A. Hussain, K. Tribe, Marxism and the Agrarian Question, Macmillan, Londres, 1979; P. Ph. Rey, Las alianzas de clases, Siglo XXI, Madrid, 1976. El marc cronològic d'aquest treball impedeix entrar a considerar monogràficament aquesta interessant qüestió.

- (8) Ramon Garrabou i Jesús Sanz han insistit darrerament en l'existència d'un desenvolupament del capitalisme agrari a l'Espanya del segle XIX, contràriament a la imatge d'una agricultura immobiliària i endarrerida, tot separant expressament aquesta postulació d'una legitimació ideològica de la forma presa per aquell procés ("Introducción", a Historia agraria de la España contemporánea, vol. I, Crítica, Barcelona, 1985, pp. 7-187). Quant a la darrera d'aquestes qüestions, vid. també l'últim capítol, "Repensar la historia para plantear el futuro" del llibre de Josep Fontana, Historia: análisis del pasado y proyecto social, Crítica, Barcelona, 1982, pp. 247-63. Per al cas València, vid. també el plantejament de Ramon Garrabou, Un fals dilema. Modernitat o endarreriment de l'agricultura valenciana, 1850-1900, Institució Alfons el Magnànim, València, 1985.
- (9) Els estudiosos del paisatge agrari des d'una perspectiva històrica insisteixen en el seu caràcter de "palimpsest", on els successius sistemes econòmics han inscrit la seva empremta segons la particular estructura d'intercanvi d'energia dels homes amb la natura. "Il rapporto tra l'agricoltura e la trasformazione dell'ambiente non sempre è stato affrontato e indagato direttamente nella complessità dei meccanismi e delle scelte che sottende, con i dubbi e le problematiche metodologiche che questo comporta", assenyala per exemple Diana Colombo. En particular, "è spesso mancata, infatti, in molti dei lavori presentati, un'attenzione più precisa ai fattori biologici, fisici, chimici e pedologici della produzione, a quegli elementi cioè che costituiscono la base materiale del lavoro agricolo" ("Agricoltura e trasformazione dell'ambien-

te nella prima età moderna", Studi Storici, 1980, 1, pp. 172-187). En aquest aspecte l'obra peonera de Giovanni Haussmann és encara modèlica (La terra e l'uomo. Saggio sui principi di agricoltura generali, Paolo Boringhieri, Torí, 1964; i L'Evoluzione del terreno e l'agricoltura. Correlazioni tra i processi pedogenetici, la fertilità, la tecnica e le rese delle colture agrarie, P. Boringhieri, Torí, 1950).

Per a una crítica més recent del concepte de "modernització", aplicat a l'agricultura sense tenir en compte les seves implicacions ecològiques i energètiques, vid. les qüestions plantejades per José Manuel Naredo al col·loqui de La economía agraria en la historia de España (op. cit., p. 33), posteriorment desenvolupades pel mateix autor a "La energía en los sistemas agrarios", i, conjuntament amb P. Campos, a "Los balances energéticos de la agricultura española" (Agricultura y Sociedad, 15, 1980, pp. 17-112); vid., també, A. Fleury i A. Mollard, "Sistemas de producción agrícolas y medio ambiente: contradicciones y perspectivas", Agricultura y Sociedad, 20, 1981, pp. 97-107.

- (10) Es tracta, evidentment, del debat entorn a la transició del feudalisme al capitalisme, en les seves dues edicions. La primera, protagonitzada per Paul M. Sweezy (Teoría del desarrollo capitalista, FCE, México, 8a ed., 1974) i Maurice Dobb (Estudios sobre el desarrollo del capitalismo, Siglo XXI, Madrid, 1971), aportà una serie de contribucions reunides a R. Hilton (ed.), La transición del feudalismo al capitalismo, Crítica, Barcelona, 1977. La segona, protagonitzada per Immanuel Wallerstein (El moderno sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI, Siglo XXI, Madrid, 1979; El moderno sistema mundial. El mercantilismo y la consolidación de la economía-mundo europea, 1600-1750, Siglo XXI, Madrid, 1984) i per Robert Brenner ("Estructura agraria de clases y desarrollo eco-

nómico en la Europa preindustrial", Debats, 5, 1983, pp. 69-92; "Los orígenes del desarrollo capitalista: crítica del marxismo neosmithiano", En Teoría, 3, 1979, pp. 57-166), ha portat a una segona edició amb un allau de contribucions (vid., entre altres, T.H. Aston, C.H. Philpin (eds.), The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe, Cambridge U.P., 1985, els tres volums de la serie Exploration in the World-Economys aparegudes a Sage Publications i les intervencions de G. Bois, Le Roy Ladurie, M. Postan, J. Hatcher, P. Croot i D. Parker publicades també a Debats, 5, 1983, pp. 93-118).

- (11) W.W. Rostow, Las etapas del crecimiento económico, FCE, México, 1961; del cantó oposat, però coincidint sorprenentment en aquest punt, vid. la segona part ("Surgimiento y estancamiento del capitalismo agrario") del célebre article de R. Brenner, "Estructura agraria de clases...", op. cit., pp. 83-88.
- (12) M. Aymard, "La transizione dal feudalismo al capitalismo", a R. Romano i C. Vivianti (eds.), Storia d'Italia. Annali I. Dal feudalismo al capitalismo, Einaudi, Torí, 1978, pp. 1133-1194. La frase citada és de la p. 1153. En el mateix sentit, R. Garrabou, Un fals dilema..., op. cit., pp. 11-12, 24 i 119-122.
- (13) M. Aymard, op. cit., p. 1173.
- (14) Pot trobar-se una presentació d'aquesta qüestió, les "articulacions" entre el capitalisme i altres modes de producció anteriors -plantejada inicialment per Pierre-Philippe Rey a Las alianzas de clases (Siglo XXI, México, 1976)-, a la introducció de Harold Wolpe al volum The articulation of modes of production, Routledge and Keagan Paul, Londres, 1980, pp. 1-44. L'empremta de l'estructuralisme althusserià de força autors interessats pel problema tendeix de vegades a confondre la millora de les ei

nes conceptuals per treballar empíricament sobre casos reals, amb una pura i simple substitució d'aquest treball per una discussió sense veritable contingut.

- (15) P. Vilar, "La fi dels elements feudals i senyorials a Catalunya al segle XVIII i XIX", L'Avenç, 1, 1977, p. 80
- (16) P. Vilar, "La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí", Recerques, 3, 1974, pp. 7-21. La cita és de la p. 21.
- (17) J. Caresmar, "Discurso sobre la Agricultura, Comercio y Industria, con inclusión de la consistencia, y estado en que se halla cada Partido, o Veguerío de los que componen el Principado de Cataluña", 1780, Biblioteca de Catalunya, fons de la Junta de Comerç, 143 bis, fs. 202-203.
- (18) A. Young, Viatge a Catalunya, 1787, Ariel, Barcelona, 1969, pp. 62 i 102.
- (19) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., II, p. 231.
- (20) Peter Kriedte planteja la mateixa pregunta, per al conjunt d'Europa, a l'apartat sobre "La agricultura: ¿expansión o revolución?" del llibre introductori Feudalismo tardío y capital mercantil, Crítica, Barcelona, 1982, pp. 140-152.
- (21) Vid., per exemple, E. Giralt, "Principals problemes de la història agrària", Col.loqui d'historiadors, Fundació Jaume Bofill, 1974, p. 86; o, el propi Vilar, a Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, p. 627.
- (22) R. Garrabou i E. Serra, "L'agricultura catalana nei secoli XVI-XX", Studi Storici, Aprile-Giugno 1980. Annp 21, 2, pp. 352-357 (publicat posteriorment a Ier Col.loqui d'Història Agrària, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 64-71).

- (23) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 627 i 629. Per a la cronologia dels períodes de crisi de subsistències, R. Garrabou, "Sobre la formació del mercat català en el segle XVIII. Una primera aproximació a base dels preus dels grans a Tàrraga (1732-1811)", Recerques, 1, 1970, pp. 101-106.
- (24) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 627-643; "La Catalunya industrial...", op. cit., p. 21; i els testimonis de Young, Viatge a Catalunya..., op. cit., pp. 72-95. Però Maurice Aymard recorda que Arthut Young tingué la mateixa impressió a la Itàlia septentrional, on molts d'aquests mètodes de cultiu es coneixien i s'aplicaven des dels segles XV i XVI, sense que donessin lloc al "prestigioso successo del take-off" ("La transizione dal feudalismo al capitalismo...", op. cit., p. 1154).
- (25) P. Vilar, op. cit., I, pp. 261-269.
- (26) P. Vilar, op. cit., III, p. 635.
- (27) P. Vilar, op. cit., III, pp. 111-113. Experimentaren una estagnació o un despoblament en termes absoluts, els següents indrets de la zona: la Cirera, Rauric, Belltall, el Fonoll, la Glorieta, la Pobla de Ferran, la Sala, Segura, Jorba, Pujalt, L'Astor, la Guàrdia Pilosa, Vilamajor, Rubió, Sant Martí de la Maçana, Fiol, la Roqueta, Sant Pere Sallavinera, Boixadors, Montfalcó el Gros, Santa Maria del Camí, la Quadra del Camí, el Canós, Montcorbès de Segarra, Altarriba, Farran, Gàver, Vergós Guerejat, la Morana, Palou de Sanaüja, Selvanera, Amorós, Castell de Santa Maria, la Rabassa, Sant Domí, Sant Guim de la Rabassa, Vilagrasseta, Santa Fe de Segarra, Montroig, Sisteró i Pelagalls, Talarn, la Prenyanosa, la Cardosa, Malgrat, Sant Antolí i Vilanova, Briançó, Montfar, Montlleó, Pomar, Sant Guim de la Plana, Concabella, Sisquella, la Manresana, Viver de Segarra, Talavera, Bellmunt

de Segarra, Civit, Pavia, Torrefeta, el Far, Sedó, Mafet, Donzell d'Agramunt, Montclar, Puellas, Conill, Montfalcó d'Agramunt. A banda de Cervera, els guanys corresponen a poblacions com Granyanella i Granyena, Ivorra i Massoteres, Guissona i l'Aranyó, Torà i Sanaüja, Tarroja, Vallfogona de Riucorb, Agramunt, Guimerà, Tàrrega, Maldà, Sarra, Santa Coloma de Queralt i altres (Ibid., pp. 157-174).

- (28) P. Vilar, op. cit., III, pp. 93-109 i 111-113.
- (29) J. Iglésies, "Introducció" a El Cens del Comte Florida-blanca, Fundació Vives i Casajuana, Barcelona, 1972, p. 29.
- (30) La divisió administrativa comarcal de la Generalitat ha incorporat tota la resta d'altiplans interiors a circumscripcions més àmplies, amb presència de centres d'atracció i influx econòmics situats generalment a les planes i valls (a més, com és sabut, d'amputar i refer la Segarra tradicional). Això m'impedeix efectuar aquí una comparació del moviment demogràfic en el segle XVIII en aquesta mena d'unitats de la Catalunya interior (vid., al respecte, la nota 39 d'aquest mateix capítol).
- (31) Josep Fontana observa, per exemple, que "el carlisme no acostuma a donar-se a les zones camperoles més pobres, sinó a les empobrides, que és tota una altra cosa". Però es refereix sobretot al procés més ràpid d'empobriment experimentat en el primer terç del segle XIX per zones de la catalunya interior que haurien experimentat a les darreries del segle XVIII una certa prosperitat, mitjançant l'exportació d'aiguardent, i que no haurien pogut mantenir amb la pèrdua dels mercats colonials ("Crisi camperola i revolta carlina", Recerques, 10, 1980, p. 15). A les anteriors seccions d'aquest treball he intentat reconstruir la història d'un reialisme més tradicional, i anterior a la conjuntura plantejada per Fontana, d'on els

reialistes, malcontents i carlins del segle XIX trauien els termes polític-culturals del seu discurs de resposta al liberalisme burgès.

- (32) "Ynterrogatorio sobre la cantidad, calidad, destino, y cultivo de las tierras, para formar la división agricola de España, signada per Soler el 10 d'octubre de 1802 a Barcelona, i reproduïda a Josep Rius, "Nota de alguns apuntaments de les coses se han tractat y consten en A-juntaments, ...comensan dites notes en lo mes de setembre del any 1776" (1776-1802), AHCC, f. 402. Pierre Vilar es referia, els anys seixanta del nostre segle, al "costum encara estès avui -per exemple a la Segarra-, dels con-reus intercalats" (Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, p. 326).
- (33) A. de Massot, "Noticias de... Cervera", doc. cit., preg. 82, f. 87.
- (34) Aquí Massot identifica la veu "sort" amb les parcel·les destinades exclusivament al conreu de cereals, sense estar també plantades de ceps i arbres associats. Altres cops la paraula apareix relacionada amb la possibilitat de rec, si més no ocasional. De fet, totes dues coses -regatge i monocultiu cerealícol- acostumaven a anar unides.
- (35) "Noticias de... Cervera", doc. cit., preg. 79, f. 83.
- (36) La "resposta general" de Cervera del 1716, redactada per Josep Corts, pot trobar-se a A. Duran i Sanpere, Llibre de Cervera, op. cit., pp. 403-408. A més, vid. la Descripción Natural y Geografica de la Ciudad de Cervera y su Partido, en el Principado de Cataluña, en cumplimiento de la Carta-Orden circular del Supremo Consejo de Castilla..., Madrid, 21 de septiembre de 1770, pp. 110-111 (AHCC, fons Dalmases nº 135); "Noticias de... Cervera", doc. cit., 1789, preg. 81, f. 87; "Ynterrogatorio sobre

la cantidad, calidad, destino y cultivo de las tierras..." 1802, doc. cit., pp. 401-409v; la Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña..., 1824, de Vicente Frígola (sense paginar); Diccionario Geográfico-estadístico. Histórico de España y sus posesiones en ultramar, Establecimiento tipográfico-literario Universal, Madrid, 1847, vol. VI, p. 343.

- (37) P. Vilar, op. cit., III, p. 320.
- (38) Biblioteca del Palau Reial, Madrid, ms. 2468. Per als límits del bisbat de Solsona a la Segarra i l'Urgell, vid. el mapa num. 8 de G. Sanfeliu, Els imprecisos límits de la Segarra, Publicacions del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, Tàrrrega, 1977.
- (39) La comarca oficial de la Segarra és una circumscripció administrativa d'un valor molt discutible sota criteris geogràfics i històrics, i molt en particular per a l'estudi del paisatge agrari. Guiu Sanfeliu ha dedicat al tema l'assaig citat a la nota anterior, però la seva proposta d'una Segarra alternativa, molt més propera a la que sortia de les enquestes de 1931, que resultaria ser l'autèntica, em sembla també força qüestionable. Per a certs propòsits geo-històrics aquesta Segarra "tradicional" o "popular" és, sens dubte, més real i operativa que la circumscripció oficial, amputada per tot arreu i refeta en alguns indrets. Però el problema dels "límits" de la Segarra és justament el d'estar mancada, com a unitat comarcal, de barreres físiques que constitueixin una possible frontera. Quan el relleu no imposa canvis sobtats en els espais geogràfics, els agrupaments socials humans de tipus comarcal mai no tenen fronteres, sinó zones de transició gradual. El traçat d'una frontera precisa sempre és un problema dels estats, no de la societat humana real. Una de les originalitats de la Segarra és justament la de constituir una unitat irregular i discontinua, considerablement gran, situada en el centre mateix de Catalunya,

que uneix el prepirineu i la serralada prelitoral amb un altiplà que oscil·la entre els cinc-cents i els nou-cents metres d'altitud. El seu caient monoclinal determina una suau disminució d'altitud cap a Ponent, i una elevació progressiva cap a l'est i el sud que s'interromp brusquement en arribar a les conques d'erosió del Bages, la conca d'Òdena i la conca de Barberà.

Aquesta estructura orogràfica determina dos trets específics de la Catalunya centre-oriental. El primer és que la Segarra esdevé una divisòria hidrogràfica: tots els petits cursos fluvials d'aquest altiplà (Llobregós, Sió, Ondara, Cercavins i Corb) s'orienten cap al Segre, a l'Oest. El segon és que, en els mapes dels dominis climàtics i de la vegetació originària, la Segarra constitueix una mena de pont pel qual algunes espècies subalpinas com el pi roig, o de muntanya mitjana com el roure valencià, descendeixen cap al migjorn, limitant al sud, i l'est amb la brolla mediterrània, el pi blanc i les espècies termòfiles, i a ponent amb la vegetació estepària de les planes de Lleida.

La personalitat orogràfica, hidrogràfica, climàtica i vegetal de l'altiplà segarrenc, i dels altres altiplans de la Catalunya interior, es difumina del tot quan hom extrapola el concepte de "depressió central" més enllà de la seva unitat geològica oligocènica. Pierre Vilar ha cridat l'atenció sobre l'ús abusiu d'aquest concepte: "la pretesa "depressió central", de la Segarra i del Solsonès a l'oest, fins al Lluçanès i el Collsacabra a l'est, té tot l'aire d'un altiplà"; "la Catalunya mitjana, en el seu relleu actual, és una terra d'altiplans... Si l'Urgell manté el dret al títol de "plana", la Segarra, amb Cervera, la seva capital, és francament un "altiplà"... (Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., I, pp. 227 i 255).

La identitat del seu ecosistema originari i els trets peculiars del seu repoblament feudal, en una zona de "marca" fronterera entre la Catalunya "vella" i la "nova",

han condicionat l'evolució posterior del seu paisatge humà i agrari, i l'han diferenciat tant de la plana de l'Urgell a l'est, com del Solsonès al nord, i del Bages, la conca d'Òdena i la de Barberà a l'est i el sud. Però justament és cap a ponent, cap a l'Urgell d'abans del canal, on la transició és més gradual, menys sobtada i perceptible.

L'afinat sentit de l'observació de Josep Pla, el seu tradicionalisme cultural i la seva manca de prejudicis polítics li han permès, en aquest cas, captar i descriure força bé la forta personalitat comarcal de la Segarra, i a l'hora l'"obertura" dels seus límits, la manca de fronteres estrictes:

"Els geògrafs ens diuen que la Segarra és una comarca de límits imprecisos i vagues. Alguns sostingueren que Igualada formava part de la comarca i, d'altra banda, s'hi han desenterrat documents del segle XIV que parlen de Cervera com si fos de l'Urgell. Tot plegat és absurd. Ens diuen, a més, que per formar-se una idea dels límits de la Segarra cal tenir presents, no pas solament els factors geogràfics, sinó els històrics i tradicionals. Molt ben dit. Hi ha persones que tenen als dits una sensibilitat especial per les robes, que només de tocar-les ens poden donar notícies de la seva composició i qualitat. La mateixa disposició es produeix amb els vins per a determinats paladars. I el fet es dona també amb les comarques, a voltes allargassades per territoris veïns. El paisatge que es veu des de Calaf, a la comarca d'Anoia, és com el que podem contemplar des de l'altura de Cervera;

les terres de Verdú, a l'Urgell, com les de l'exel.lent panorama que ofereix el tossal, també urgellenc, de Maldà; com les que rodegen Santa Coloma de Queralt, a la conca de Barberà, presenten totes una característica inconfusible, per bé que no es trobin limitades per fites naturals. (...)

Administrativament, el rodal segarrenc és un veritable galimaties. Es troba format per part de les províncies de Tarragona, Lleida i Barcelona; té poblades en els districtes judicials de Cervera, les Borges Blanques, Solsona, Lleida, La Seu d'Urgell i Vic. Què hi farem! Fins a aquestes terres arriba la jurisdicció del bisbe de Vic i de l'extenssíssima diòcesi de la seu pirinenca. Des d'aquest punt de vista, en fi, la Segarra és un mosaic de capçaleres de papers oficials, però ja comprendreu que això no té pas gens d'importància, i ací, més que de la presència burocràtica, ens convé parlar del territori" (Guia de Catalunya, Destino, Barcelona, 1971, pp. 176-183).

L'embolic principal que encara entrebanca el litigi sobre la divisió comarcal catalana i, en concret, els límits de la Segarra, és justament el "galimaties administratiu", "la presència burocràtica" que incapacita per pensar i observar -com ho sabia fer Josep Pla- un món sense fronteres. Al llarg d'aquest treball no he adoptat ni la circumscripció comarcal administrativa de la Generalitat, ni la proposta alternativa de Guiu Sanfeliu, per dos motius. El primer és aquesta convicció en la inexistència de veritables fronteres en la diversitat de formes socials d'un grupament humà, d'interacció amb el medi natural, de for-

mació d'un paisatge agrari i unes estructures de poblament, "espontànies" en bona mida (en el sentit de no estar rígidament controlades, planificades i regides per l'administració d'un estat). El segon és que els científics socials, i els historiadors molt en particular, hauríem de proposar-nos detectar i definir les "zones de transició" comarcals a l'interior de la nostra pròpia recerca, en lloc de fer-la encabir amb calçador a l'interior d'una circumscripció determinada a priori (i, de fet, manllevada de l'administració). Això segon, a més de posar el carro al davant dels bous, implica acceptar l'existència de la comarca com una entitat supra-històrica, inalterable en el temps. Però les comarques reals, si tenen veritable entitat ecològica, demogràfica, econòmica i social, han d'haver sofert canvis al llarg del temps, i els poden experimentar en el futur. En definitiva, tenen també la seva història.

El canal d'Urgell, per exemple, ha esdevingut a l'era del capitalisme una frontera ben precisa on abans hi havia només una transició gradual. Una hipotètica extensió cap a l'est de la xarxa de recs canviaria moltes coses del contrast actual -en termes agraris, demogràfics, de renda "per capita"- entre l'Urgell i la Segarra. És per això que en lloc de partir d'una Segarra inventada, sigui la oficial o una altra, m'he limitat a ampliar deliberadament l'àrea d'observació, quan la documentació i els condicions de la meua recerca m'ho han permès, per tal de detectar diferències significatives.

En el plà geobotànic, que condiciona òbviament l'evolució dels sistemes de cultiu i del paisatge agrari, la corba de nivell dels quatre-cents metres (que avui separa en cara, per exemple, el sec i despoblat Verdú de la rica horta de Tàrraga) delimita una unitat de la Catalunya central que, sense constituir una frontera precisa de cap mena, ens dibuixa tanmateix l'arc de transició envers la plana de l'Urgell cap a l'oest, i les successives interrupcions de l'altiplà per tres conques d'erosió ben ca-

racteritzades hidrogràficament i orogràfica, a l'est i al sud (vid. el mapa adjunt, amb les poblacions representades segons el tamany de la seva població en el cens de Floridablanca el 1787).

- (40) La consulta d'aquestes "respostes generals" m'ha estat possible mercès a l'amabilitat d'Enric Vicedo. La citada correspon a Biosca, on el ceriverí Josep Corts no va contestar directament al formulari imprès, sinó que va redactar-lo de nou. He utilitzat també les de Freixenet, Granyanella, les Oluges, Torrefeta i Florejacs.

- (41) Biblioteca del Palau Reial, Madrid, Manuscrit 2472 i 2468. He utilitzat microfilms d'aquesta interessant documentació mercès a l'amabilitat de Rafael Aracil. He analitzat, conjuntament amb Francesc Pomés, trenta-sis respostes que cobreixen una zona deliberadament àmplia, entre deu i vint quilòmetres al voltant de l'eix Cervera-Guissona, que supera els imprecisos límits de la Segarra. Són les respostes d'Agramunt, Anglesola, Ardèvol, el Canós, quadra de Castellblanc, Castellnou, de Montfalcó, Concabella, Coscó, Donzell d'Agramunt, Espígol, Florejacs, Gàver, quadra de Golonor, Guardiola-Mirambell i la Portella, Guissona, Hostafrancs, Mafet, Malacara, Malgrat, la Manresana, les Pallargues, la Prenyanosa, Puelles, Puigverd d'Agramunt, Renant, Riber, Riudovelles, Rocabertí, Rubió d'Agramunt, Santa Fe, Sedó, Talavera, Tarroja, Torà de Riubregós, Veciana i Vicfred.

- (42) G. Feliu, "L'estudi serial dels capbreus com a font per a la història agrària. L'exemple del Palau d'Anglesola", 1er Col.loqui d'Història Agrària, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 222-223. El treball de Jaume Mateu i Giral, La pagesia urgellenca abans del canal, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1982 dóna pel 1746 les proporcions de parcel·les amb cultiu associat a Bellpuig i Palau d'Anglesola -45,04 i 16,49% respectivament-, però la dada no és gaire significativa per a

una reconstrucció del paisatge agrari predominant ja que no dóna el percentatge d'extensió total que això representava. Al regadiu les parcel·les sempre eren molt petites, però en canvi nombroses. Amb una base estadística no massa acurada Jaume Mateu creu detectar a la vegada una tendència al monocultiu i un progrés de la superfície de vinya. Això, de vegades, el porta a contradir-se: a la pàgina 49 postula una tendència a l'especialització que es mostra en l'increment del nombre de parcel·les en monocultiu, entre 1746 i 1852, però a la pàgina 179 sosté que "es passà d'una agricultura monocultural herbàcia, a base de cereals, a una policultura herbaci-arbòria-arbustiva".

Probablement la contradicció és més aparent que real, i una possible explicació podria ser la següent: hom sap prou bé que a principis del set-cents l'Urgell estava molt despoblat; per tant, la població inicial estaria concentrada entorn del conreu de les terres bones, properes als cursos d'aigua; amb tot, al secà en seguiria practicant el sistema tradicional de bancals intercalats, si més no en part; a més -i també a diferència de les terres més altes de la Segarra, a l'est- hi havia una gran extensió de terra comuna i erma per repoblar; i aquest procés de recolonització va anar deixant enrera, al llarg del set-cents, el mètode d'associació intercalar; hom hi plantà vinya, però cada cop més com a únic i especialitzat cultiu de la parcel·la.

- (43) P. Vilar, "L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga", a Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Curial, Barcelona, 1973, pp. 36-39. "¿Es tracta d'antigues vinyes abandonades?, de terrenys repartits que tenen el nom d'una vinya?, de conreus intercalats?", es preguntava Vilar. Encara avui el vocabulari agrari de la zona designa amb la paraula "vinya" peces de terra que no tenen ceps probablement des de la crisi de la fil·loxera.

- (44) "Llibre de comptes de la missa fundada per Joseph Morondo

en la Iglesia de Sant Miquel de la ciutat de Cervera, 1776" (AHCC, Fons de la Comunitat de Preveres num. 152); "Heretats te la Iglesia..., 1726" (idem., num. 106); "Llibre de Terras" (1809-1819) (idem., s.n.); "comptes de cargo y data dels fruits resultants de la vinya de Magdalena de la Rnt. Comunitat de Pbres., ...donats per los administradors de dita vinya, en dit any lo R^t Dr Joan Ribera Rector, y lo Dr Joseph Rosell substitut" (1803-1819) (idem s.n.). És important assenyalar que, per a aquesta darre-ra "vinya", hi ha constància que es regava (de fet, el nom de la mateixa coincideix amb el d'una de les sèquies de Cervera): vid. l'apartat num. 10 d'aquest capítol.

El mateix trobem en els comptes dels Nuix, al "Llibre major de la tutela i cura dels pobills fills y hereus del condom. Dr Miguel Nuix..." (1708-1721), Arxiu Nuix de Cervera. Entre els Copons de Tàrrega i els Nuix de Cervera semblen haver existit els tradicionals lligams d'endogà-mia notarial (vid., al respecte, P. Vilar, "L'explotació d'una propietat...", op. cit., pp. 12-14, i 6 a 9 del capítol "Inventaris, curadories, memòries mercantils: els ingressos de les classes rendistes").

- (45) "Comptes de cargo y data dels fruits resultants de la vinya de Magdalena...", doc. cit., Les entrades totals per ve rema i sarments dels anys 1803-1809 (el 1807 no hi ha cap anotació d'entrades i sortides) foren de 897 lliures 10 sous i 4 diners, mentre que sumats els provinents del blat, ordi, segolòs, palla i anous els ingressos bruts totals foren de 5.655 lliures, 6 sous i 1 diner. Després entraria en escena la invasió napoleònica i la guerra, amb constants requisos de gra, per la qual cosa el percentatge representat per la vinya en tot el període 1803-1819 és una mica superior, del 32,44%. En qualsevol cas, com es veu, inferior a un terç del total d'ingressos. Aquests resultats eren correlatius a la inversió en jornals de treball realitzada: si atribuïm als cultius anuals tota la feina de llaurar, adobar i regar, als ceps només es

destinaven específicament el 31,5% del treball anual (vid., al respecte, a l'apartat num. 10 d'aquest capítol, el calendari agrícola i les intensitats de treball aproximades a la "vinya" de Santa Magdalena).

- (46) AHCC, fons notarial, not. Mulet, 1792, 68C4, Cervera, f. 297; idem., notari Bagils, 1819, 70B15, f. 85v.
- (47) AHCC, fons notarial, not. Vidal, 1792, 70D4, Cervera, f. 182; idem., not. Bagils, 70B16, f. 248. La carllania incloïa Calonge, Ferran i la vila d'Ivorra, i l'arrendatari fou Josep Nadal, pagès de Calonge, amb el qual el baró es trobava endeutat des de "lo temps de la última guerra".
- (48) AHCC, idem., notari Bagils, 1819, 70B15, Cervera, f. 296v; idem., not. Elias, 1857, 77C1, Cervera, f. 965.
- (49) Comptes generals d'Ivorra, Calonge, Cervera i altres llocs del patrimoni Nuix (1836-1845), Arxiu Nuix, Cervera.
- (50) R. Garrabou, "Cultius, collites i rendiments a la Segarra i Alt Anoia: els comptes d'unes finques de Guissona, Sant Martí i Castellfollit de Riubregós", Estudis d'Història Agrària, 1, Barcelona, 1978, pp. 252-253.
- (51) Vid. els apartats 1 a 5 del capítol "Inventaris, curadories, memòries mercantils: els ingressos de les classes rendistes", i especialment la nota num. 21.
- (52) R. Garrabou, La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días, Tesi de Llicenciatura llegida a la Universitat de Barcelona el 1962. Més endavant s'apuntaran algunes hipòtesis referents a les transformacions agràries de la Segarra a la segona meitat del segle XIX, període que en gran part queda fora de l'arc cronològic i temàtic cobert per aquest treball.

- (53) M. Garrabou, "Sant Pere Gros a través de dos documents dels segles XI i XII", Miscel.lània Cerverina, II, 1984, p. 22. P. Bonnassie s'ha referit a la difusió de la vinya a Catalunya, en els segles X i XI, tant a iniciativa de grans propietaris i monestirs que es servien del contracte de complantatio, com de part dels petits aloers (Catalunya mil anys enrera, Ed. 62, Barcelona, 1979, vol. I, pp. 392-295).
- (54) El gener de 1332 el consell rebia queixes dels veïns pels robatoris de "sarmoners, mayllols, arbres fruiters i altres coses". L'agost del 1333, -lo "mal any primer"-, com que "fos fort faylat l'espelt de la verema", calqué revocar l'ordinació "de no metre verema. E axí enguan que tot hom de la vila puixe, comprar venema en qual loch se vuyle. E tot hom estrany nich puixe metre a sa voluntat". Amb tot, pocs dies després els cerverins temien que el poc raïm de l'any es perdés per "pluges e per altres accidents e manaces que saven s'esdevenen", i pregaven als consellers que establissin els dies que es podien veremar les quadres i el cor de la vila (M. Turull, "El mal any primer a Cervera: trasbals sòcio-polític i crisi de subsistències (1333)", Miscel.lània Cerverina, IV, 1986, pp. 38-39).
- (55) J. Canela, Los libros del "Manifest" de Cervera (Lerida) del año 1476, i M. Santmartí, Los libros del "Manifest" de Cervera (Lérida) del año 1490, Tesis de Llicenciatura lligides el setembre de 1972 a la Universitat de Barcelona.
- (56) R. Conde y Delgado de Molina, "L'arrendament i inventari del priorat cerverí de Sant Pere Gros (1416)", Miscel.lània cerverina, I, 1983, pp. 55-57 i 64-65.
- (57) Els testimonis d'Hernando Colon i Gaspar Barreiros a J. Bolòs i Masclans, Com veieren els països catalans alguns viatgers del segle XVI, Rafael Dalmau, Barcelona, 1980, pp. 28-29. Per a l'altre, vid., Henrique Cock, Relacion del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza. Barcelo-

na y Valencia, Aribau i Cia., Madrid, 1876, pp. 147-148.

- (58) F. Carreras i Candi, Dietari de la guerra a Cervera..., op. cit., pp. 150-153.
- (59) "Llibre major de la tutela i cura...", doc. cit., vid., al respecte, els apartats primers de la secció I d'aquest treball.
- (60) "Aquesta mena d'associacions -escriu Pierre Vilar- poden explicar com, en els terrenys en els quals la superfície conreable era lluny d'ésser indefinidament extensible, hom pot constatar ahora una orientació cap a conreus d'especialització comercial -viña per a l'aiguardent, plantes tèxtils, moreres- i un creixement notable de la producció de grans". Però la situació de la Segarra en el seu esboç de tres Catalunyes set-centistes mai no és del tot clara. Per exemple, en un altre pas Vilar parla de "les comarques dedicades només als cereals, com la Segarra o la Plana de Vic, on l'olivera no tenia gaire importància, on la vinya havia desaparegut" (Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, p. 323 i 326-327.
- (61) Pel Penedès, vid. els treballs d'Emili Giralt, "Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual", 1a Assemblea Intercomarcal d'investigadors del Penedès i Conca d'Òdena, Impremta Bas, Igualada, 1952, pp. 166-177; "Técnicas, rendimientos y mutaciones agrícolas en una finca catalana del siglo XVIII", Iere Conferencia Internacional d'Histoire Economique, Stockholm, 1960. Pel Maresme, vid. els treballs de Joaquim Llovet, La ciutat de Mataró, Barcelona, 1961 (2 vols.); Mataró, 1680-1789: el pas de vila a ciutat i a cap de corregiment, Mataró, 1966; i, també, el treball de Josep Mª Fradera, "Evolució del delme i les finances de Santa Maria de Mataró, 1727-1835", Ier Col·loqui d'Història Agrària, op. cit., pp. 247-270.

- (62) Les dades sobre Alella, de Salvador Llobet, les reproduïx Ramon Garrabou (La evolución de la estructura agraria de la Segarra..., op. cit., pp. 43-45), i les de Mataró Josep Mª Fradera ("Evolució del delme i les finances...", op. cit., p. 254). "L'aspecte del Panadès a principis del segle XVIII -ha escrit Emili Giralt- era el d'una regió eminentment cerealícola... Unes tres quartes parts de l'extensió cultivada de la comarca estava dedicada als cereals. (...) Quan comença el segle XVIII el Penedès tenia una extensió de vinya que passava ben poc de la cinquena part dels conreus (...) L'olivera fou el més important dels conreus secundaris del Penedès (...) Durant tot el segle XVIII la plantació de vinya és general per tot el Penedès..." ("Evolució de l'agricultura del Penedès...", op. cit., pp. 167-169).
- (63) A les "respostes generals" es compten 329 jornals de vinya sobre una extensió total de 4.772 jornals (J. Mª Llobet, La "Taula de Canvi" de Cervera y su entorno socioeconómico, op. cit., pp. 53-54; al cadastre de 1716 es declararen 283 jornals de vinya per a una extensió total encara menor, de 3.215 jornals (dades que dec a l'amabilitat de Ramon Garrabou), menys de la meitat dels 7.482,45 declarats el 1744. Aquests 7.482 jornals equivalen a 3.261 hectàrees, xifra molt propera a l'extensió total (3.640 has.) en el cadastre del 1960, abans de l'annexió del terme municipal de la Prenyanosa i els seus agregats. A les mateixes dades un 72,75% de la superfície total (2.648 has.) encara es classificava sota el rètol de "cereales con viña, olivos y almendros".
- (64) Descripción Natural y Geográfica de la ciudad de Cervera ..., 1770, doc. cit., p. 111.
- (65) Segons dades elaborades per Ramon Garrabou, La evolución ..., op. cit., pp. 58-61.
- (66) E. Giralt, "La viticultura y el comercio catalán del siglo

XVIII", Estudios de Historia Moderna, 2, 1952, pp. 157-176; P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 223-225; J. Torras, "Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832", Investigaciones Económicas, 1, 1976, pp. 45-67.

- (67) Biblioteca del Palau Reial, Madrid, Ms. 2472, resposta de Guissona, preg. 37.
- (68) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 319-327.
- (69) "Ynterrogatorio sobre la cantidad, calidad, destino y cultivo de las tierras...", doc. cit., preg. 10, f. 40lv.
- (70) Doc. cit., preg. 81, f. 87.
- (71) Aquest caseriu senyorial, actualment un despoblat agregat al municipi d'Oliola (Noguera), representa entre les con-
testes a Zamora conservades de la zona un cas força sin-
gular. Segons el signant, don Antoni Albareda, havia es-
tat cinquanta anys enrrera una "casa solar muy rica", la
qual es va perdre per una dona: "una Muger que quedó viu-
da, y Muger de mala cabeza, la que con volando à segundas
nupcias vino otro marido à disipar los Bienes de los in-
fantas que quedaron del primer matrimonio, quales mantu-
vieron sus tios hasta que el heredero supo por si solo
cuydarse y manejarse pâ sacar a su padrastro y Madre de
casa en que estuvieron muchos años, y al marchar de la ca-
sa... la hurtaron"- El relator, net de l'expressada ví-
dua, pretenia refer el patrimoni malmès, i havia expulsat
part dels parcers i masovers de les terres que ocupaven,
"que por su mala cultura no producían mas que algunas es-
pinas los campos".

Ens trobem doncs davant un membre de la gentry rural
-era burgès honrat de Perpinyà i detentava la senyoria
del lloc- que, vingut a menys, encarava l'explotació di-

recta d'una part de les seves terres. El seu tarannà innovador en el terreny agrícola es posa de manifest en diverses empreses, totes lligades al màxim aprofitament de l'aigua de la bassa del castell: des de la cria de peixos d'aigua dolça -tenques com les de l'Ampurdà- fins a un prat d'alfals per alimentar a l'hivern una mula i una euga. Però la bassa s'omplia només amb les pluges de la primavera, l'aigua no va donar per tant i calgué renunciar al projecte de reemplaçar els bous de l'explotació.

Les seves observacions agronòmiques, els seus projectes i els seus fracassos són tant il·lustratius com poc generalitzables llurs trets particulars. Així, per exemple, és l'única enquesta que dóna nivells de rendiments veritablement excèntrics respecte a la mitjana, però immediatament qüestionats per les mencions de pèrdues de collites senceres pels freds i els paràsits: "una medida de trigo producirá de siete a ocho; habra año que no llegará a quatro; habra anyo que passará de ocho medidas por cada una; se ha visto año felicissimo que ha dado 12 por una a causa de no haver faltado bastante aqua por la Primavera y de no haver soplado en ella los vientos fríos que muchas cosechas nos quitan..."

Després del fred tardà, l'amenaça de cada any sobre la collita eren "los vientos en la primavera que vienen siguiendo el curso del sol, que estos ordinariamente enfermissan trigos y demas plantas, causando palomilla, gusanos, oruxas, a veces langostas..." ("Respuesta Historica de Castellblanc", 15 de juliol de 1790, B.P.R., Madrid, ms. 2472).

- (72) F. de Dalmases, De la Cervera vuitcentista. Records de noi, Arts gràfiques Prunés, Cervera, 1934, pp. 111-112.
- (73) Són les "respostes generals" de Sedó, Massoteres, Palau de Torà, Talteüll, Ivorra, Torrefeta, Estaràs, Ferran i Gàver. Vid. La evolución de la estructura agraria de la Segarra..., op. cit., p. 51. Les respostes que donen ni-

vells més alts de rendiments no discriminen, amb tota seguretat, els del secà i el regadiu. Per exemple la de Granyanella els situa, per ordre de qualitats, en vuit, sis i quatre per un.

- (74) Dec la consulta d'aquesta enquesta, i la de Granyanella citada a la nota anterior, a Enric Vicedo. A Bellcaire d'Urgell la resposta fou de 4 per un en primera qualitat i 3 per un a les terres de segona (Prim Bertran, Bellcaire d'Urgell. Perfil històric, gràfiques Larrosa, Lleida, 1982, p. 87). L'enquesta feta a Cervera el 1802 tampoc deixa dubtes en la selecció de sembradures segons la qualitat del sòl i el predomini global dels mestalls. Els 400 jornals estimats de primera qualitat ("entendiesen por primera suerte la que produce mas en este termino con respeto a las otras tierras que no producen tanto") es sembraven de "trigo mescladiso y ordio"; els 600 jornals de segona classe es destinaven "al trigo centenso"; i els 3.864,5 jornals de tercera es dedicaven "parte al centeno, parte a la escandia, y parte a la cevada" ("Ynterrogatorio sobre la cantidad, calidad...", doc. cit., preg. 4 a 9, fs. 401-401v). D'acord amb les dades cadastrals de 1744 les proporcions de cada qualitat de terra no estan en absolut infravalorades en aquesta enquesta de 1802: 386,5 jornals de secà de primera, sumant la superfície de terra campà i vinya; 1.804,33 jornals de segona, sumant-hi l'extensió de cereals, vinya, olivera, i mallols; i 3.925,82 de tercera, sumant-hi també els ametllers.

Ramon Garrabou percep encara el predomini del segolós en l'administració de diverses finques de la Segarra a mitjan segle XIX, i en una d'elles es diu expressament que no era "bo per Barcelona", perquè "es blat de pobres" ("Cultius, collites i rendiments...", op. cit., pp. 249-252).

- (75) "Rapport Adresé le 4 novembre 1812 a Monsieur le préfet du département des Bouches de l'Ebre. Par l'auditer au Conseil d'Etat, Sous-Prefet de l'arrondissement de Cerve-

ra" (ACA, Fons de la dominació napoleònica a Catalunya, Caixa I, lligall I, dossier 26). Les dades són reproduïdes també a l'apartat corresponent a l'arrondissement de Cervera del "Rapport sur l'agriculture du Département des Bouches de l'Ebre. Lérida, le 10 Fevrier 1813" (idem., dossier 3), on s'afegeix la nota següent: "il existe des terres arrosées qui produisent 20 et 25, mais elles sont rares"

- (76) "Comptes de la misa fundada per Joseph Morondo en la Iglesia de Sant Miguel" (1776-1805) i "Comtes dels productos de la viña dita del Bosch, propia del benefici de Santa Maria", al "Llibre de Terras" (1809-1819), AHCC, fons de la Comunitat de preveres.

- (77) R. Garrabou, La evolución..., op. cit., p. 68.

- (78) R. Garrabou, "Cultius, collites i rendiments a la Segarra i Alt Anoia: eis comptes d'unes finques de Guissona, Sant Martí i Castellfolli de Riubregós (1847-1869)", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 241-280. Vid. especialment l'apartat IV, "Les fluctuacions dels rendiments", pp. 269-73, i els quadres III, IV i V. Les mitjanes cícliques dels rendiments del segolós calculades per Garrabou són (p. 271):

<u>anys</u>		<u>Sant Martí</u>		<u>Guissona</u>		<u>Castellfolli</u>	
1846-47	1851-52	3,91	100	4,78	100	2,63	100
1852-53	1858-59	4,94	126,3	6,72	140,5	3,91	148,7
1859-60	1863-64	4,47	114,3	6,41	134,1	2,52	95,8

- (79) "Que cantidad de tierra se siembra cada año? Dos mil quatrocientos jornales... Que cantidad se dexa en descanso? Las restantes dos mil quatrocientas. Por quanto tiempo es costumbre dexarla descansar? Un año." Tota la terra cultivada l'havia estimat en 4.864 jornals, i en 64 les irrigades ("Ynterrogatorio sobre la cantidad, calidad, destino y cultivo de las tierras...", doc. cit., pregs. 16, 17 i 18, f. 402)

(79 bis) J. Carrera Pujal, Historia Política y Económica de Cataluña, Ed. Bosch, Barcelona, 1947, IV, pp. 21-22.

(80) A l'enquesta de Zamora digueren a Vicfred, on no hi havia horta ni regadiu, que "lo que mas se coge es escaña y centeno y Guizas, y en tiempo antiguo y actualmente es el grano que mas da la tierra, y de las demas sembraduras en dicho termino muchos años no se coge ni la semilla". Però és un cas aïllat en aquelles dates.

L'"interrogatori" de 1802 atribueix a llegums setze dels 2.400 jornals sembrats alternativament als bancals de secà, és a dir un 0,67% d'aquella sembradura anual.

Als comptes de la casa Nuix dels anys 1836-45 apareix el pedrerol o guixó, de vegades barrejat amb ordi- en els capítols de "grà grosser" (és a dir, blats menors com el sègol, l'espelta, la civada, pisana, etc., i els mestalls corresponents, per oposició al blat i la xeixa). Ramon Garrabou també observa la sembra de pedrerol a les finques, repetidament citades, de Guissona, Castellfollit i San Martí, però ocupa ven parts molt petites de l'àrea en cultiu (op. cit., p.249)

(81) La pregunta vin-i-dos de l'Ynterrogatorio del 1802 demanava "quantas (terres) se emplean en el cultivo de patatas, nabos y demas raices?" La contesta fou "ninguna". Al Diccionario de Pascual Madoz (1847) les patates no s'esmenten a Cervera, però si a Ribera, la Prenyanosa i Hostafrancs, per exemple.

(82) R. Garrabou, "Les dificultats per introduir noves plantes", a "Cultius, collites i rendiments a la Segarra...", op. cit., pp. 253-256.

(83) Vid. la nota 71.

(84) Els informes de l'administració francesa ocupant subratllarien menys aquest tret, però tampoc els passaria del tot desapercbut: "le système d'irrigation généralement adopté dans l'arrondissement de Cervera contribue beaucoup aux progrès de l'agriculture", es llegeix al rapport sobre aquesta circumscripció del 1812 (ACA, fons de la dominació napoleò-

nica, Caixa I, lligall I, dossier 26). La manca d'entusiasme pot tenir a veure amb l'observació de la seva precarietat i els seus estrets límits, a diferència de projectes de gran envergadura com el canal d'Urgell.

- (85) S. Palau, "Inventari dels molins fariners a l'alta vall del riu Corb", Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa, 40-41, 1985, pp. 899-906; "Inventari dels molins fariners al riu Ondara", Nova Tàrraga num. 2136, 11-1-1986; "Santa Coloma de Queralt. Eix hidrogràfic. Els molins fariners", Viure, 1, 1986, pp. 64-67. Salvador Palau també ha cartografiat i inventariat els molins fariners de l'Anoia i del Gaià. Una aproximació cartogràfica més general per a tot el Principat pot trobar-se a Jordi Bolòs i Josep Nuet, Els molins fariners, Ed. Ketres, Barcelona, 1983, p. 77.
- (86) Vid., al respecte, P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 272-274; i, també, l'apartat de la secció I, "L'aigua per a qui la mereix", esp. la nota 128.
- (87) G. Feliu, "Algunes ordenacions i plets per les aigües del Corb", Publicacions del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, IV, 1983, pp. 47-51; J.J. Piquer, la baronia de Vallbona. Notes d'estudi, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1981, pp. 103-107. A Torà el duc de Cardona també tenia el seu molí, que no era exclusiu -els Nuix de Cervera, que foren procuradors dels interessos de la casa dels Medinaceli a la zona també en tenien un parell, i encara n'hi havia d'altres a la riera de Llanera-, però si el més important: mantenia convenis amb el consell de la vila i en el segle XVII els veïns encara feien "joves" per reparar-lo (J. Corberó, Història civil i religiosa de la vila de Torà, Torà, 1982, pp. 58-59 i 79-82). A Guimerà els quatre molins fariners eren del comte de la vila, el duc d'Híjar, i eren tots districtuals (J. Llorc (ed.), Usos i costums de la vila de Guimerà en el segle XVIII, segons el capbreu de l'any 1789, Patronat de la mare de Déu de la Bovera, Barcelona, 1985, pp. 29-30).

- (88) El de Vergós va comprar-lo la comunitat parroquial de preveres a Jaume Janer i Borràs el 1698 (segons el Plech unich de Sant Miquel...", AHCC, F.C.P. num. 157). El dels Janer havia estat un antic llinatge cerverí de cavallers que a la Baixa Edat Mitjana detentaren el domini útil de la quístia reial de Cervera, i s'emparentaren amb patricis de Barcelona on mudaren la seva residència. El 1744 residien a Cervera el notari Jeroni Janer -en el lloc cinquanta entre els més rics-, el seu germà doctor i prevere parroquial Josep, i el cirurgià Jaume Janer.
- (89) Aquest valor del molí de Vergós, que tanmateix no podem separar del corresponent a les sorts contígues, no ha estat sumat al valor cadastral de tots els béns de l'Església parroquial en l'anàlisi precedent del repartiment de la riquesa agrària a Cervera. No ha calgut introduir aquest factor per convertir el clero parroquial, col·lectivament, en el primer propietari de la ciutat.
- (90) Els arrendaments del molí i sorts de Vergós, i de les sorts de Gralla, Bergadà i Guimjaner provenen del "Llibre de Debits y Credits" de la confraria de Sant Nicolau (AHCC, F.C.P., num. 304. Els drets reials d'Agramunt s'han tret de P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 524-526.
- (91) "...els mots "a la horta", ¿signifiquen terra efectivament regada? (...) No es tracta d'imprecisió o error, sinó que l'horta és regada de manera desigual i irregular (...) Dit d'una altra manera, hom denomina "horta" la terra regable, no la terra regada; i "secà" només a la terra irregable" (P. Vilar, "L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga", op. cit., pp. 18-19).
- (92) Rapport adressé le 4 de novembre 1812 a Monsieur le préfet du département des Bouches de l'Ebre. Par l'auditeur au Conseil d'Etat Sous-Prefet de l'arrondissement de Cervera", ACA, fons de la dominació napoleònica a Catalunya, Caixa I, lligall I, dossier 26.

- (93) "Memoire statistique, Historique et Administratif, Présentant le Tableau de l'administration du Département des Bouches de l'Ebre avant la Guerre, les changements qu'elle a éprouvés depuis la Guerre et sa situation", 1813, ACA, fons de la dominació napoleònica a Catalunya, Caixa I, dossier 1. Vid. també, al respecte, J. Mateu, La pagesia urgellenca abans del canal, op. cit., p. 161.
- (94) Segons el treball Pesos, mides i mesures (Museu de la ciència, Barcelona, 1981, p. 32) mitja mola equivalia a 1.690 plomes, i una ploma equivalia a Lleida a uns 2.200 litres per dia. Eren, però, mesures localment variables.
- (95) "Noticias de... Cervera", doc. cit., preg. 72, f. 77.
- (96) Idem., preg. 84, f. 87.
- (97) La xifra de les "respostes generals" de 1716, a A. Duran, Llibre de Cervera, op. cit., p. 404.
- (98) Vid. els apartats num. 17 i 18, sobre el memorial de 1768 i la Junta de Propis, del capítol de la secció II: "Visca el rei i les calces d'estopa! Els gremis de Cervera contra l'Ajuntament borbònic". En el foli 83 de les seves "Noticias de... Cervera" deia Massot, concretament, que la zona de rec tenia 389 "jornales o mujadas de tierra". La mujada barcelonina era una mica més gran que el jornal de Cervera (0,4897 hectàreas, contra les 0,4358 del jornal cerverí, segons el treball Pesos, mides i mesures, op. cit., pp. 24 i 56). En lloc de 169,5 hectàreas aquella superfície hauria estat de 190,5: ¿va pretendre Massot induir deliberadament la confusió per tal d'exagerar encara més l'ampliació del regatge a la ciutat de Cervera?
- (99) Raimunda de Gomà va promoure a la batllia d'aigües del reial patrimoni un projecte per recollir l'aigua d'escolament al peu de la muralla, i un notari anomenat Xammar va fer arribar l'aigua a cinquanta jornals desermats en el

límit entre l'Urgell i la Segarra (P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 268-283). Vilar destaca aquest protagonisme d'individus de professions liberals -metges, doctors, notaris, apotecaris i "artistes" varis, mercaders- en l'avenç de projectes hidràulics individualistes (pp. 276-277). No he pogut identificar el notari Xammar al cadastre de Cervera, però en la relació de cases nobles i "senyores" de la ciutat que féu el baró Faust de Dalmases a La Cervera vuitcentista, op. cit., p. 132), es cita un don Francesc de Montserrat i Xammar mort el 1863 sense descendència: el 1744 la vídua Agustina de Montserrat i Mir ocupava el lloc onzè entre els propietaris més rics.

El "de" que anteposava Raimunda Gomà sembla relacionar-la amb la casa del cavaller Jacint Gomà que el 1744 ocupava el lloc vuitè entre els més rics a la ciutat.

- (100) P. Vilar, op. cit., III, pp. 167-174. Tots els índex que es citen a continuació provenen del recull de Vilar, però s'han calculat novament a partir de les xifres reals car apareixen agrupades segons els municipis actuals, i hi ha algun error de càlcul.
- (101) P. Vilar, op. cit., III, p. 316. Ja s'ha citat abans el testimoni dels informes de l'administració napoleònica ocupant (vid. les notes 92 i 93 d'aquest capítol).
- (102) P. Vilar, op. cit., III, pp. 263 i 266-267.
- (103) J. Caresmar, "Discurso sobre la agricultura...", doc. cit., 1780, fs. 581-582.
- (104) "Rapport sur l'agriculture du Département des Bouches de l'Ebre. Lérida, le 10 Fevrier 1813", (ACA, fons de la dominació napoleònica a Catalunya, Caixa I, dossier 3). Un altre informe anterior deia que "les muriers étaient cultivés autrefois avec beaucoup de soin dans plusieurs com-

munes, mais depuis la guerre la plu part de ces arbres ont été détruits et les habitants ont dû remoncer aux produits assez considerables, qu'els tiraient des vers à soie" ("Rapport... de l'arrondissement de Cervera", doc. cit., Caixa I, dossier 26). Segons Llorenç Ferrer, els velers de Manresa, que consumien gran part de la seda importada a Catalunya, l'obtenien sobretot de València, i Aragó, i només "una poca de este principado". Aquesta seda produïda al Principat la compraven comerciants d'aquella ciutat a Tarragona, Vilafranca, Valls, Reus o Prades, però també a Sarraí i a Santa Coloma de Queralt (Els orígens de la industrialització a la Catalunya central, Rafael Dalmau, Barcelona, 1986, pp. 24-26).

- (105) Pel plantejament de l'existència d'espais de gènere en el món agrari pre-industrial vid. Susan Carol Rogers, "Espace masculin, espace féminin. Essai sur la différence", Études Rurales, 74, 1979, pp. 87-110). El tema de les desigualtats de classe i de gènere en relació a les esferes productives i reproductives domèstiques, així com el de l'habitual invisibilitat de les tasques femenines des dels espais d'observació masculins, són temes tractats en una literatura ja força àmplia. Vid., entre altres, Vere na Stolcke, "Las mujeres y el trabajo", Materiales, 12, 1978, pp. 45-68; Lourdes Beneria, "Reproducción, producción y división sexual del trabajo", Mientras Tanto, 6, 1981, pp. 47-84; Lourdes Beneria, Gita Sen, "Desigualdades de clase y de género, y el rol de la mujer en el desarrollo económico: implicaciones teóricas y prácticas" a M. Leon (ed.), Sociedad, subordinación y feminismo. Debate sobre la mujer en America Latina y el Caribe, ACEP, Bogotá, 1982, pp. 65-80; vid. també la bibliografia citada per aquestes autors.

- (106) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., p. 342.

- (107) P. Vilar, "L'explotació agrícola...", op. cit., pp. 28-30.

- (108) A. de Massot, "Noticias de... Cervera", doc. cit., preg. 84, fs. 86-87. Segons Faust de Dalmases el 1890 "por efecto de la competencia estrangera, casi ha desaparecido el cultivo del lino y del cáñamo, del que se surtían sus extinguidas fábricas de tejidos" (Guía histórico-descriptiva..., op. cit., p. 29).
- (109) P. Vilar, "L'explotació agrícola...", op. cit., pp. 30-34.
- (110) Idem., p. 41.
- (111) "Comptes de Cargo y Data dels fruits resultants de la vinya de Magdalena de la Reverent Comunitat de Preveres..." (1803-1819), AHCC, fons de la comunitat de preveres, s.n.
- (112) P. Vilar, "L'explotació agrícola...", op. cit., pp. 33-34 i 40-41.
- (113) L'estimació de Puigverd d'Agramunt també duplicava el valor de la terra de regadiu respecte del secà, com a Igualada, mentre a Vilafranca del Penedès consideraven que el quadruplicava (per a aquestes dues últimes poblacions, vid., P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III, pp. 301-302).
- (114) "La fertilidad se podría considerar como un resultado del uso de métodos intensivos de cultivo y no al revés", ha escrit Ester Boserup (Las condiciones del desarrollo en la agricultura, Tecnos, Madrid, 1967, pp. 20, 32, 119 i 200); vid., de la mateixa autora, Población y cambio tecnológico, Crítica, Barcelona, 1984, pp. 43-48.
- (115) P. Vilar, "L'explotació agrícola d'una propietat...", op. cit., p. 41.
- (116) E. Boserup, Población y cambio tecnológico, op. cit., pp. 47-48. Boserup pertany sens dubte al corrent optimista enfront al problema dels diversos límits ecològics i ener